

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ
У МОВОСТИЛІ МАРІЇ МАТІОС**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої освіти,
602 групи спеціальності 035 Філологія
ОП «Українська мова та література»
Гандзюк Надія Ярославівна

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук,

доцент Томусяк Людмила Миколаївна

Рецензент: кандидат філологічних наук,
асистент Струк І. М.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 6 від 21 листопада 2023 р.

Завідувач кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади вивчення складних безсполучникових речень.....	11
1.1. Проблеми теорії безсполучникових речень у мовознавчих дослідженнях.....	11
1.2. Типологія безсполучникових складних речень в історії лінгвістичної науки.....	17
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ II. Семантико-синтаксична організація безсполучникових складних речень.....	23
2.1. Семантико-синтаксичні відношення як визначальний елемент структури безсполучникових складних речень.....	23
2.2. Типологія безсполучникових складних речень за синтаксичною семантикою.....	26
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ III. Комунікативно-прагматичні характеристики безсполучникових складних речень у мовистилі Марії Матіос.....	48
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

Анотація

Гандзюк Надія Ярославівна. Комунікативно-прагматичні характеристики безсполучникових складних речень у мовистилі Марії Матіос: кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія. – На правах рукопису. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Міністерство освіти і науки України. Чернівці. 2023.

У кваліфікаційній роботі висвітлено проблеми теорії безсполучникових речень у мовознавчих студіях та репрезентовано різні погляди щодо статусу безсполучникових складних речень. Доведено, що в українському мовознавстві не існує єдиного погляду щодо типології безсполучникових складних конструкцій.

Проаналізовано семантико-синтаксичну організацію безсполучникових синтаксичних структур, зокрема урахуванням наявності предикативних частин репрезентовано функціонування елементарних та неелементарних безсполучникових речень. Особливу увагу звернено на комунікативно-прагматичні характеристики безсполучникових складних речень в мовистилі М. Матіос. З опертям на теорію комунікативного синтаксису, парадигматичний підхід до вивчення мовних і мовленнєвих явищ, у творах письменниці виділено основні комунікативні типи безсполучникових речень.

Визначено, що складні безсполучникові конструкції є продуктивними структурами в художньому тексті та активно вживаними в творах М. Матіос. Стилїстична виразність, семантична наповненість, яскравість та структурна різноманїтність безсполучникових складних задовольняють комунікативно-прагматичні потреби письменниці та героїв її творів.

Ключові слова: синтаксис, безсполучникове складне речення, семантико-синтаксичні відношення, складні безсполучникові елементарні речення, складні безсполучникові неелементарні речення, комунікативно-прагматичні особливості безсполучникового складного речення.

Abstract

Handziuk Nadiia Yaroslavivna. Communicative and pragmatic characteristics of conjunctionless complex sentences in the speech style of Maria Matios: qualification work for the second (master's) level of higher education in the specialty 035 Philology. – As a manuscript. – Ministry of Education and Science of Ukraine. Chernivtsi. 2023.

The problems of the theory of conjunctionless sentences in linguistic studies and presents different views on the status of conjunctionless complex sentences are highlighted in the qualification work. It is proved that in Ukrainian linguistics there is no common view on the typology of conjunctionless complex constructions.

The semantic and syntactic organization of conjunctionless syntactic structures is analyzed, in particular, the functioning of elementary and non-elementary conjunctionless sentences is presented taking into account the presence of predicative parts. Particular attention is paid to the communicative and pragmatic characteristics of the conjunctionless complex sentences in the style of M. Matios. Based on the theory of communicative syntax, a paradigmatic approach to the study of language and speech phenomena, the main communicative types of unconnected sentences are identified in the writer's works.

It has been determined that complex nonconjunctive constructions are productive structures in a literary text and are actively used in the works of M. Matios. The stylistic expressiveness, semantic richness, vividness and structural diversity of the complex conjunctive constructions satisfy the communicative and pragmatic needs of the writer and the characters of her works.

Key words: syntax, conjunctionless complex sentence, semantic and syntactic relations, complex conjunctionless elementary sentences, complex conjunctionless non-elementary sentences, communicative and pragmatic features of the conjunctionless complex sentence.

Вступ

Безсполучникові складні речення як самостійні синтаксичні одиниці цікавили мовознавців ще з XVIII ст. Деякі дослідники вважали їх окремим різновидом складних речень, а деякі заперечували виділення безсполучникових конструкцій в окремий тип складних одиниць. Таке лінгвістичне протистояння наукових поглядів існувало до I половини XX ст.

О. Потебня, хоч і не вивчав спеціально питань синтаксису складних конструкцій, зокрема й безсполучникових, однак звернув увагу на походження безсполучниковості та зробив висновок, що вона є давнішою від сполучниковості.

На думку І. Вихованця, «у сучасному українському мовознавстві закріпилася структурно-семантична класифікація складних речень, і за формально-синтаксичною структурою й семантикою складні речення розподіляють на три основні типи: складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові» [5, с. 292]. Мовознавець стверджує, що «безсполучникові складні речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним, а сполучниковим складним реченням у їх сукупності» [5, с. 292]. У підручнику «Граматика української мови» І. Вихованця окремий параграф присвячено елементарним та неелементарним складним реченням. Дослідник поділяє елементарні й неелементарні речення за окремими класами, аналізує структурно-семантичні особливості таких конструкцій та підтверджує відповідним ілюстративним матеріалом. Окрім цього, автор поряд із складносурядними і складнопідрядними виокремлює «безсполучникові складносурядні, безсполучникові складнопідрядні конструкції і безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком» [5, с. 292].

І. К. Білодід виділяє два типи безсполучникових структур: речення з однотипними частинами та конструкції з різнотипними частинами. Лінгвіст звертає увагу на те, що безсполучникові конструкції з однотипними частинами

реалізують «у своїх структурах координативні зв'язки трьох різновидів: єднальні, зіставні й зіставно-протиставні» [42, с. 415]. На думку І. К. Білодіда, прості речення, які є частинами безсполучникової конструкції, «можуть зберігати відносну комунікативну самостійність, об'єднуючись в єдиному висловленні не на ґрунті єдності внутрішньосинтаксичних і змістових відношень між ними, а на ґрунті єдності надфразового змісту» [42, с. 415]. Автор виділяє ознаки таких речень: «замкнутість / незамкнутість структури, інтонаційне оформлення і сферу вживання» [42, с. 416]. До безсполучникових речень із різнотипними частинами дослідник зараховує «структури з семантичними відношеннями причиново-наслідкового, умовного, умовно-часового і пояснювального характеру» [42, с. 416]. Діалектичний характер причиново-наслідкового зв'язку спричиняє «загальну структурну ознаку безсполучникових речень цих відношень: переважно вони здатні до транспозиції складових компонентів» [42, с. 417].

У підручнику «Курс сучасної української літературної мови» М. А. Жовтовбрюха, Б. М. Кулика репрезентовані дещо інші погляди на безсполучникові складні конструкції. Автори також виділяють два типи безсполучникових речень: з однотипними і різнотипними частинами, однак структури першого типу розподіляють на такі різновиди: «1) речення, що означають одночасність, сумісність або взаємну відповідність дій, явищ; 2) речення, що означають часову послідовність дій, явищ; 3) речення із значенням зіставлення або протиставлення» [16, с. 248]. У процесі аналізу кожного різновиду безсполучникових речень з різнотипними частинами враховано інтонаційне оформлення, порядок розташування реченнєвих компонентів, співвідношення видо-часових і способових форм дієслівних форм-присудків у предикативних частинах речення, а також звернено увагу на особливості лексичних значень слів, які містять ці предикативні частини.

У науковій статті «Безсполучникове приєднування у складному реченні» В. В. Жайворонок стверджує, що «безсполучникові

складноприєднувальні речення становлять значну групу безсполучникових складних конструкцій» [15, с. 68].

Проблему співвідношення безсполучникових і сполучникових складних конструкцій розглядає С. І. Дорошенко, який вважає, що «за умови співвідносності безсполучникових і сполучникових конструкцій прийом уведення сполучників між предикативними частинами не охоплює всієї різноманітності споріднених за граматичним значенням складних структур безсполучникового і сполучникового типу» [12, с. 24]. Автор доводить випадки неможливості введення сполучника у безсполучникові речення, звертає увагу на конструкції, у яких можливе введення сполучника, проте при цьому «виникають нові семантичні відношення, тобто сполучник зумовлює виникнення неспіввідносних пар» [12, с. 25]. С. І. Дорошенко наголошує, що «можливість введення сполучника у безсполучникову конструкцію при збереженні граматичної спорідненості зіставляваних структур не варто розглядати як ознаку граматико-семантичної тотожності безсполучникових і сполучникових конструкцій» [12, с. 25].

У. Ф. Шульжук тлумачить безсполучникові речення з урахуванням змістових відношень між предикативними частинами. Складні безсполучникові конструкції автор поділяє на «1) речення з однорідними частинами; 2) речення з неоднорідними частинами» [59, с. 102]. Мовознавець звертає увагу на елементарні та неелементарні безсполучникові речення, аналізує характер складних сполучниково-безсполучникових конструкцій, визначає їхні ознаки.

У контексті нашого дослідження важливим є монографічне дослідження «Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові» С. І. Дорошенка, який досліджує складні синтаксичні конструкції в синхронному описовому плані, залучаючи при широкий мовний матеріал з різних стилів. У праці висвітлено основні питання теорії безсполучниковості, наведено додаткові аргументи, що дозволяють визнати безсполучникові складні речення окремим типом складних конструкцій [12, с. 12–30],

проаналізовано недостатньо описані синтаксичні явища, розширена класифікація безсполучникових речень [12, с. 31–131].

Обрання складних безсполучникових речень предметом нашого дослідження викликано

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в сучасному мовознавстві досі відсутній єдиний погляд на безсполучниковість та проблему класифікації безсполучникових речень. До цього часу деякі мовознавці розглядають безсполучникові конструкції як різновиди складносурядних чи складнопідрядних речень. Хоча трактування безсполучникових складних конструкцій як окремого структурно-семантичного типу складних речень останнім часом зміцнює свої позиції. Однак прихильники останнього погляду не є одностайними в межах такого підходу до всіх видів таких складних побудов. Деякі з них заперечують сурядність і підрядність у безсполучникових реченнях і наполягають на виявленні особливих типів безсполучникового граматичного зв'язку. Інші мовознавці вважають безсполучникові конструкції самостійним різновидом складних речень, однак при цьому визначають наявність сурядного або підрядного зв'язку в окремих їх типах. Окрім того, в українській мовознавчій науці не вистачає наукових праць, у яких здійснений аналіз на сучасному мовному матеріалі. Також, не зважаючи на достатню кількість досліджень ідіостилю М. Матіос, безсполучникові речення у творах письменниці не були предметом зацікавлення мовознавців.

Мета кваліфікаційної роботи – проаналізувати семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні особливості безсполучникових складних речень у творах М. Матіос.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

- репрезентувати теоретичні засади вивчення складних безсполучникових речень;
- висвітлити типологію безсполучникових складних речень в історії мовознавчої науки;

– проаналізувати семантико-синтаксичну організацію безсполучникових складних речень в тексті творів М. Матіос;

– схарактеризувати комунікативно-прагматичні параметри безсполучникових складних речень у мовистилі М. Матіос.

Об’єкт дослідження – прозові тексти художніх творів М. Матіос.

Предмет дослідження – безсполучникові складні речення, використані в творах письменниці.

Джерельною базою фактичного матеріалу послуговували твори М. Матіос: «Нація» (2001), «Солодка Даруся» (2004), «Щоденник страченої» (2005), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» (2008), «Москалиця» (2008), «Чотири пори життя» (2009), «Кулінарні фіглі» (2009), «Вирвані сторінки з автобіографії» (2010), «Букова земля» (2019), «Мами» (2023).

Твори М. Матіос користуються великою популярністю серед українців. Літературні критики, читачі, письменники зазначають, що такого самобутнього таланту, неповторного стилю і мистецької чутливості в українській літературі вже давно не було. Український поет Т. Федюк зазначає, що «Марія Матіос добре знає історичне тло на якому відбуваються події, вона абсолютно органічно і невимушено відчувається серед буковинських традицій, легенд, молитов, замовлянь, чаклунських вишіптувань і нашіптувань; вона блискуче володіє мовою, а точніше навіть говіркою своїх героїв, вона бачить життя буковинців зсередини та й сама живе серед тогочасних людей не як сторонній оповідач, а як сусідка тітка Марія через вулицю» [49].

Наукова новизна роботи визначена насамперед матеріалом дослідження, оскільки вперше зроблено спробу аналізу семантико-синтаксичних та комунікативних особливостей безсполучникових складних речень, які функціонують у творах М. Матіос.

Методи дослідження. У роботі для аналізу наукових праць, присвячених статусу та класифікації безсполучникових речень використано

описовий метод та метод спостереження. Метод аналізу й синтезу зреалізовано під час теоретичних узагальнень та практичного застосування систематизованого фактичного матеріалу в кваліфікаційній роботі. Формування джерельної бази здійснено за допомогою *прийому суцільної вибірки* безсполучникових складних речень із творів М. Матіос. Для системного опису безсполучникових речень застосовано *прийоми класифікування та систематизування* ілюстративного матеріалу.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні синтаксичної теорії безсполучникових складних речень, у залученні результатів дослідження під час підготовки теоретичних розробок з синтаксису та комунікативної лінгвістики. Окрім того, результати наукової роботи доповнюють наукові розвідки, присвячені мовостилю М. Матіос

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у викладанні курсів з синтаксису та комунікативної лінгвістики, а також у роботі наукових гуртків, спецкурсів чи факультативів.

Структура кваліфікаційної роботи. Наукову роботу складають вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури (61 позиція) та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 72 сторінки.

Розділ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ

1.1. Проблеми теорії безсполучникових речень у мовознавчих дослідженнях

Проблема теорії безсполучникових складних речень не нова, однак до сьогодні не висвітлені усі аспекти таких конструкцій. До 50-х років ХХ ст. безсполучникові речення зараховували до складносурядних або складнопідрядних речень із пропущеними сполучниками.

Розпочинаючи з другої половини ХХ ст., безсполучникові речення як окремий тип розглядають багато українських мовознавців, зокрема С. Дорошенко, А. Загнітко, Б. Кулик, І. Білодід, К. Шульжук та ін. [11, 19, 42, 61]. Однак деякі лінгвісти, наприклад В. Ващенко, Д. Кислиця, продовжували усі складні речення поділяти на складнопідрядні і складносурядні, кваліфікуючи безсполучникові речення як їхні різновиди [4; 24]. Отже, в українському мовознавстві репрезентовані різні погляди на визнання безсполучникових складних речень як окремого типу складного речення.

Наприклад, у «Курсі сучасної української літературної мови» (за редакцією Л. А. Булаховського) представлено лише два різновиди безсполучникових речень – безсполучникові складносурядні та безсполучникові складнопідрядні речення [27].

Міркування щодо поділу усіх безсполучникових конструкцій на синтаксичні побудови, у яких відношення між частинами не передбачають одного певного значення, а відзначаються широтою та недостатнім розмежуванням таких змістових відношень, та на синтаксичні конструкції, що характеризуються чітко окресленими змістовими відношеннями, наводить Є. Макаренко. Дослідник звертає увагу на синонімії останніх з деякими типами сполучникових сурядних та підрядних речень, проте зауважує, що

«введення сполучників суттєво конкретизує змістові відношення, впливає на структуру синтаксичних конструкцій» [43, с. 169].

На думку Л. Костич, «за особливостями будови, інтонаційним оформленням, засобами вираження зв'язку (вказівні слова в першій частині, анафоричні займенникові слова в другій, відмінності в співвідношенні видо-часових і модальних форм присудків тощо) складні безсполучникові конструкції все ж таки можна диференціювати на окремі семантико-синтаксичні різновиди [44, с. 223]. Дослідниця виокремлює три групи: «складносурядні речення з єднально-часовими семантико-синтаксичними відношеннями, що мають відкритий характер, складнопідрядні речення зі з'ясувально-об'єктними і з'ясувально-суб'єктними семантико-синтаксичними відношеннями, що мають закритий характер, складні речення закритого типу з недиференційованим синтаксичним зв'язком між компонентами» [43, с. 223].

Безсполучникові речення серед складносурядних розглядає Н. В. Рула, яка зазначає, що «потрагування деяких безсполучникових конструкцій як складносурядних видається вмотивованим із позицій функційно-категорійної граматики, до того ж сурядний зв'язок не передбачає абсолютну сполучниковість» [37, с. 214]. На думку дослідниці «частину речень такого взірця можна семантично диференціювати за лексичним складом компонентів без наявності лексичних конкретизаторів (власне-темпоральні, перелічувальні, зіставно-протиставні структури та такі, що мають значення сумісності дій), а деякі речення – тільки на основі таких конкретизаторів (заперечні, наслідкові, обмежувальні, приєднувальні)» [37, с. 214–215].

Автори навчального посібника «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» кваліфікують безсполучникові складні речення як складні безсполучникові комунікати. Безсполучникові конструкції, на думку синтаксистів «не можна ставити в один ряд із складними сполучниковими реченнями, бо вживання таких конструкцій обмежене жанром розмовної мови та художньої літератури, тобто це одиниці іншого рівня, ніж складні сполучникові речення. Для передачі цих відношень у них використовуються,

як правило, семантичні чи комунікативні засоби, а не граматичні. Тому більшість складних безсполучникових конструкцій не має граматичних моделей (структурних схем) і парадигм. У зв'язку з цим є підстави назвати їх складними безсполучниковими комунікатами» [41, с. 631].

Ще один погляд на безсполучникові речення розвиває Л. Кадомцева, яка визначає ці конструкції як «тип складних речень, у яких значення залежність між складовими частинами виражається сукупністю формальних засобів без застосування сполучників – порядком складових частин речення, інтонацією в її синтаксичній функції, видо-часовою узгодженістю форм присудків» [42, с. 409]. Дослідниця хоч і не заперечує схожості смислового зв'язку безсполучникових складних утворень зі сполучниковим зв'язком у складносурядних чи складнопідрядних конструкціях, залежно від контексту, однак не вважає цей критерій визначальним при класифікації безсполучникових речень за характером зв'язку. Л. Кадомцева звертає увагу на те, що в деяких безсполучникових складних конструкціях підстановка сполучника можлива, за умови, якщо частини безсполучникового складного речення перебувають в одній значеннєвій площині. Такі речення авторка називає «асиндетонними».

Проте більшість українських мовознавців розглядає безсполучникові складні конструкції як одиниці мовної системи, що мають синтаксичну форму, яка базується на певному типі синтаксичного зв'язку, для яких характерне синтаксичне значення, зумовлене семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами [5; 19; 61]. І. Вихованець у межах функційно-категорійної граматики пропонує нову типологію складних речень. У формально-синтаксичному плані, на думку І. Вихованця, «безсполучникові речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним реченням, а сполучниковим у всій їх сукупності, тоді як із погляду диференціації синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень безсполучникові і сполучникові складні речення можуть перетинатися, охоплюючи тотожні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні

відношення» [5, с. 347] Ураховуючи тип зв'язку між предикативними частинами, учений розподіляє складні речення за чотирма класами: складносурядні, складнопідрядні, складні речення зі взаємозалежними частинами та безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком [5]. І. Вихованець вважає, що «визначальні для складних речень сурядний і підрядний зв'язки поширюються на сполучниковий і безсполучниковий різновиди цих конструкцій» [5, с. 304]. Належність певної частини безсполучникових речень до складносурядних і складнопідрядних конструкцій «визначається типом синтаксичного зв'язку – сурядним і підрядним, які виявляють тотожні синтаксичні властивості як у сполучникових, так і безсполучникових складних реченнях» [5, с. 348]. На думку мовознавця, «деякі безсполучникові конструкції належать до складних речень зі взаємозалежними частинами. Проте основна і типова частина безсполучникових конструкцій, їхнє ядро – це складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком, що становлять окремий формально-граматичний тип у системі як безсполучникових, так і в загальній системі складних речень [5, с. 348–349]. Отже, безсполучникові синтаксичні конструкції І. Вихованець розподіляє до чотирма типами складних речень: із недиференційованим синтаксичним зв'язком, зі взаємозалежними частинами, складносурядних та складнопідрядних.

А. Загнітко вважає, що «безсполучникове складне речення відрізняється від рівновеликих сполучникових складнопідрядних і складносурядних речень тим, що в об'єднанні його частин використовуються як спільні для безсполучникового і сполучникового типів зв'язку засоби, так і суто специфічні» [17, с.733].

За визначенням К. Шульжука, складні безсполучникові речення – це «речення, частини яких об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів» [59, с. 346]. Учений наголошує, що особливість безсполучникових речень полягає і в їхній поліфункціональності, а «семантика їх не завжди чітко диференційована. Тому

часто безсполучникове речення з семантичними відношеннями, спільними для складносурядних і складнопідрядних речень (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові), можна трансформувати одночасно і в складнопідрядне, і в складносурядне речення» [59, с. 346].

У науковій праці «Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові» [12] С. Дорошенко трактує складні безсполучникові речення як синоніми сполучникових. Учений зазначає, що «на противагу сполучниковим утворенням, у яких сполучники і сполучні слова диференціюють тип граматичного зв'язку – сурядний і підрядний, у безсполучникових складних структурах відсутність службових одиниць нейтралізує протиставлення сурядності і підрядності, тому безсполучникові конструкції не поділяються на складносурядні і складнопідрядні» [10, с. 543]. Водночас автор вважає, що семантичні особливості безсполучникових речень також є специфічними порівняно зі сполучниковими конструкціями. На думку автора, «безсполучникові і сполучникові речення, не є варіантами вираження однієї й тієї самої думки» [12, с. 29]. Безсполучникові складні конструкції є синтаксичними одиницями, «які відзначаються специфічним змістом і своєрідним стилістичним забарвленням у порівнянні з різними видами сполучникових складних речень складносурядних і складнопідрядних. У зіставленні з ними безсполучникові складні побудови є семантико-стилістичними синонімами, використання яких диктується заданістю тексту, ситуацією мовлення» [12, с. 29]. Щоправда, С. Дорошенко зазначає, що встановилася традиція кваліфікувати такі утворення як складні безсполучникові речення, а тому і він буде дотримуватися такого погляду.

За визначенням М. Каранської «складне речення називається безсполучниковим, якщо синтаксичний зв'язок між його компонентами встановлюється без участі сполучника» [22, с. 258]. Основним чинником у такій класифікації є саме формальний, на основі якого дослідниця і виокремлює безсполучникові складні речення. Проте зазначає, що «семантико-синтаксичні відношення між компонентами безсполучникових

речень є близькими то до сурядних, то до підрядних, однак мають свої окремі особливості» [22, с. 258], що дозволяє їх виділити в окремий клас складних речень поряд із складносурядними і складнопідрядними.

Лінгвістичний статус безсполучникових складних конструкцій у сучасній українській мові в одній з наукових праць з'ясовує Р. Христіанінова, яка акцентує увагу на особливостях їхньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації, визначає відмінні риси, що уможлиблюють зарахування тих чи тих безсполучникових утворень до різних типів складних речень. Авторка робить висновок, що «складні безсполучникові утворення є досить різними за своєю формально граматичною і семантико-синтаксичною структурою, вони охоплюють як одиниці власне мовного рівня – складні речення зі взаємозалежними частинами, складнопідрядні й складносурядні, так і перехідні між узусними й віртуально-системними – складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком» [54, с. 38].

Вагомий внесок в теорію вивчення безсполучникових утворень зробила О. Тележкіна, яка в своєму дисертаційному дослідженні розглянула безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування та довела, що такі синтаксичні одиниці «мають реченнєвий характер у системі складних структур і виявляються як синтаксично самостійний, функціонально самодостатній вид речень, для якого визначальним є порядок розміщення частин за схемою «факт – його обґрунтування», що формує його структурно-семантичну специфіку виявити семантико-синтаксичні особливості відношення обґрунтування і властиве їм лексико-граматичне наповнення у структурі безсполучникових складних речень» [45, с. 14].

Отже, безсполучникове речення вирізняється не лише своїми специфічними формальними особливостями (відсутністю матеріально вираженого засобу зв'язку між його частинами), а й своїм статусом серед інших синтаксичних одиниць, що, на думку І. Святобаченка, «з одного боку, протиставляє цей тип речень сполучниковим, що мають матеріально

виражений показник зв'язку між частинами, з іншого, – безсполучникове складне речення характеризується своєрідним граматикосинтаксичним оформленням, що різнить його зі зв'язком сурядності й підрядності. Наприклад, цікавим постає факт існування двох і більше предикативних одиниць у межах однієї складної синтаксичної конструкції, семантична єдність яких може бути зумовлена як контекстом повідомлення (лінгвістичний чинник), так і паралінгвістичними чинниками, як-от емоційний стан мовця, темп мовлення і т. ін.» [38, с. 100].

Окрім питання статусу безсполучникового складного речення, зацікавлення викликає і класифікація таких складних конструкцій та семантико-синтаксичних характеристики безсполучникових речень.

1.2. Типологія безсполучникових складних речень в історії лінгвістичної науки

Безсполучникові складні речення виражають закінчену думку, у семантичному плані співвідносяться з складносурядними та складнопідрядними компонентами, однак з боку зовнішніх показників, зокрема відсутності сполучників чи сполучних слів, безперечно, заслуговують на окрему класифікацію.

В українському мовознавстві існують різні класифікації безсполучникових речень.

Традиційним є поділ таких конструкцій на речення однотипними та різнотипними (неоднотипними) частинами [17, с. 419–429]. На думку А. Загнітка, «сміслові відношення між предикативними частинами безсполучникових складних речень виступають основою розмежування безсполучникових складних речень з однорідними частинами (співвідносні із сурядними частинами складносурядного речення) і безсполучникових складних речень з неоднорідними частинами (з-поміж них вирізняються утворення, у яких поєднання предикативних частин певною мірою

наближається до поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях)» [19, с. 419]. Учений зазначає, що «безсполучникові складні речення з однотипними частинами охоплюють у своєму обсязі різні смислові відношення між частинами: 1) єднальні, 2) зіставні й 3) зіставно-протиставні. Безсполучникові речення з неоднотипними частинами у своєму просторі виявляють більший діапазон семантико-синтаксичних відношень, що зумовлюється неодновимірністю їх семантики, розгалуженістю відповідної інтонації» [19, с. 420].

Б. Кулик у підручнику «Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис», окрім речень з однотипними та різнотипними частинами, виділяє ще й третій різновид – «безсполучникові речення, другий компонент яких уточнює або один із членів першої, або пояснює всю першу частину загалом» [25, с. 267–271]..

К. Шульжук у підручнику «Синтаксис української мови» репрезентує таку класифікацію складних безсполучникових речень: – з *однорідними компонентами*: «1) речення з часовими відношеннями; 2) речення із зіставно-протиставними відношеннями; – з *неоднорідними частинами*: 1) речення з умовним значенням; 2) речення з причиново-наслідковими відношеннями; 3) речення з часовими відношеннями; 4) речення з допустовими відношеннями; 5) речення з цільовим значенням; 6) речення з пояснювальними відношеннями; 7) речення з пояснювально-приєднувальними відношеннями» [59, с. 348-354]. Окрім того, мовознавець зазначає, що залежно від присутності предикативних частин «складні безсполучникові речення можуть бути елементарними (дві предикативні одиниці) і неелементарними, багатокомпонентними (три і більше предикативних одиниць)» [59, с. 345]. На думку вченого, «елементарність / неелементарність пов'язана з відкритістю / закритістю структури складного речення: *відкритість структури* передбачає розгортання елементарного речення в неелементарне, допускає доповнення речення мінімальної структури новими предикативними одиницями;

закритість структури здебільшого властива елементарним реченням, що не можуть бути розгорнуті в багатокomпонентні зі збереженням тих самих семантичних відношень, які наявні в елементарних структурах» [59, с. 345].

Речення відкритої і закритої структури у межах структурно-семантичної класифікації складних безсполучникових конструкцій представлено і навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці» [8]. Безсполучникові речення відкритої структури репрезентовані двома типами: «1) із значенням часової послідовності; 2) із значенням одночасності» [8, с. 89]. Речення закритої структури формують дві групи: «1) типізованої структури (з анафоричним елементом, з незаміщеною синтаксичною частиною; з факультативною позицією заключної частки); 2) нетипізованої структури (зіставно-протиставні, з коментувальною частиною; з пояснювально-уточнювальною частиною)» [8, 2000, с. 89].

На думку С. Дорошенка, при класифікації складних безсполучникових речень «треба брати до уваги функції складових частин. Якщо складові частини виконують однакову семантичну роль – це однофункціональні безсполучникові конструкції; якщо ж складові частини різносемантичні, взаємообумовлені – це різнофункціональні безсполучникові конструкції. З структурного боку однофункціональні безсполучникові конструкції відповідають незамкненим рядам, різнофункціональні замкненим рядам [12, с. 33]. До конструкцій з однофункціональними частинами зараховані речення перелічувальної семантики (із значенням одночасності чи послідовності дій, фактів, явищ)» [12, с. 35–46]. До конструкцій з різнофункціональними частинами зараховані речення зіставно-протиставного, пояснювального і детермінантного значень [12, с. 47–131]. До речень з пояснювальними відношеннями С. Дорошенко зараховує конструкції з розгортальною, уточнювальною, коментувальною та доповнювальною частинами. На думку мовознавця, «детермінація в безсполучникових складних речень буває шістьох видів: речення, одна з частин яких має часове значення, умовно-наслідкове речення, причиново-наслідкове речення, речення, постпозиційна

частина яких виражає обґрунтування з відтінком причини, речення зі значенням мети та речення з допустовою семантикою» [10, с. 544]

Кожен з видів безсполучникових речень дослідник поділяє на різновиди з урахуванням їх семантичних і структурних ознак, які репрезентують зв'язок компонентів і виражають відповідні синтаксичні відношення. Класифікація С. І. Дорошенка глибоко презентує семантико-структурні особливості безсполучникових конструкцій як окремого типу складних речень.

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, як уже зазначали, кваліфікують безсполучникові речення як складні безсполучникові комунікати та розподіляють їх на дві групи: 1) «складні безсполучникові комунікати з двобічним відношенням частин» [41, с. 635]; 2) «складні безсполучникові комунікати з одnobічним відношенням частин» [41, с. 646]. У межах першої групи синтаксисти розглядають такі типи: «1) складні комунікати зі значенням перелічення; 2) складні комунікати зі значенням зіставлення і протиставлення; 3) складні комунікати з умовним значенням; 4) складні комунікати з допустовим значенням; 5) складні комунікати з часовим значенням» [41, с. 635–645]. Другу групу репрезентують: «1) складні комунікати з означальним значенням; 2) складні комунікати із з'ясувальним значенням; 3) складні комунікати з наслідковим значенням; 4) складні комунікати із значенням мри і ступеня та наслідку; 5) складні комунікати із значенням обґрунтування; 6) складні комунікати з цільовим значенням; 7) складні комунікати з пояснювальним значенням» [41, с. 646–653].

Отже, в українському мовознавстві не існує єдиного погляду щодо класифікації безсполучникових складних речень. Деякі лінгвісти розглядають безсполучникові складні речення як варіанти сполучникових конструкцій і зараховують їх до складносурядних або складнопідрядних структур. Такий підхід унеможлиблює розкриття всіх різновидів безсполучникових конструкцій. Інші синтаксисти класифікують безсполучникові складні речення за інтонаційними ознаками, що також не дозволяє чітко диференціювати типи безсполучникових складних побудов. У деяких

наукових працях представлені класифікації, що побудовані на основі або семантичних ознак речення, або його структурних особливостей. Такі погляди також не сповна розкривають особливості безсполучникових конструкцій.

Висновки до розділу 1

Отже, теорія безсполучникового складного речення в українському мовознавстві засвідчує різні погляди щодо статусу досліджуваних конструкцій. Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити три основні підходи до статусу безсполучникового складного речення та безсполучникового зв'язку: на основі формального чинника безсполучниковий зв'язок протиставляється сполучниковому, однак в межах безсполучникового речення деякі мовознавці розглядають безсполучникове складносурядне речення та безсполучникове складнопідрядне речення, до яких дехто додає безсполучникові конструкції з недиференційованим синтаксичним зв'язком між частинами. Другий погляд витлумачує безсполучникове складне речення як таку синтаксичну конструкцію, яка корелює зі складносурядним та складнопідрядним складним реченням, вживання таких побудов пов'язане з комунікативними настановами та мовленнєвою ситуацією, а також позамовними факторами. Прихильники такого погляду заперечують можливість виокремлювати безсполучникові складносурядні та безсполучникові складнопідрядні речення, пояснюючи це тим, що неможливо сповна виразити усі відтінки значення безсполучникового складного речення через залучення певного сполучника. У межах третього підходу розглядають безсполучникове складне речення як самостійний різновид складних речень.

Поняття «складне речення» корелює в проаналізованих концепціях із терміном «комунікати», який вдало відбиває можливість безсполучникового складного речення використовуватися в розмовному мовленні, однак за такого погляду не взято до уваги існування моделі утворення безсполучникової конструкції в мові як такої. Безсполучникове речення у межах цього підходу

розглянуто з урахуванням ситуаційності мовленнєвого акту. Основним чинником у такому випадку є контекст повідомлення.

Незважаючи на те, що питання безсполучникового речення розглядається впродовж тривалого часу (зокрема, як окремий вид складного речення безсполучникове речення розглядають з 50-х років XX століття), деякі питання щодо кваліфікації та класифікації безсполучникових речень залишаються не сповна вирішеними. Окрім питання статусу безсполучникового складного речення, на увагу заслуговує і актуальне членування, для якого характерна багатоступеневість, а також притаманне синтагматичне членування, що займає проміжне місце між поверхневим синтаксисом безсполучникового речення та його комунікативною будовою. Окреслені проблеми потребують ретельнішого дослідження з метою чіткого пояснення процесу породження складного безсполучникового речення і принципів розподілу інформації між частинами безсполучникових конструкцій.

Розділ II.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

2.1. Семантико-синтаксичні відношення як визначальний елемент структури безсполучникового складного речення

Безсполучникове складне речення відрізняється від сполучникових складнопідрядних і складносурядних конструкцій тим, що в об'єднанні його частин беруть участь як спільні для безсполучникового і сполучникового різновидів зв'язку засоби (напр., взаємодія вищо-часових дієслівних форм-присудків та ін.), так і власне специфічні. На семантико-синтаксичному рівні для частин безсполучникового складного речення характерні такі засоби зв'язку:

1) наявність спільного граматичного члена для обох частин безсполучникового речення: *«І ось уже там, за столом, після -надцятій чарки, заїжджі вчителі життя дозволяли собі сумніви: багато хто з них мовчки хитав головою в такт бесіди господаря – на знак мовчазної згоди про можливий кінець світу»* [ЩС, с. 42].

2) наявність в одній з частин співвідносного слова: *«А я пам'ятаю тільки так: гарно»* [ЩС, с. 139].

3) наявність в одній із частин речення незайнятих (незаповнених) синтаксичних позицій: *«Тепер Северина знала **точно**: це місце для життя не є щасливе»* [ММ, с. 22].

4) взаємодія модально-часових форм дієслів-присудків: *«Одні одружувалися, інші розлучалися»* [ММ, с. 5].

За походженням безсполучниковість вважають давнішою, ніж сполучниковість, оскільки сурядний та підрядний зв'язки почали виокремлювати з появою сполучників сурядності та підрядності.

Безсполучникове складне речення витлумачуємо як складну конструкцію, предикативні частини якої об'єднані в єдине синтаксичне та смислове ціле не за допомогою сполучників, а ритмомелодійними засобами, інтонацією.

На формальному рівні безсполучникові складні речення виформовують дві групи: 1) формально елементарні (дві предикативні частини): «*Фуляччині примівки не допомагали: Юр'яна щороку ходила тяжка*» [Н, с. 8]; 2) формально неелементарні (три і більше предикативних частин): «*Фамілія плаче, сусіди, кажуть, ховати, три панотці відспівують*» [Н, с. 228].

У семантичному аспекті безсполучникові складні речення поділяють на: 1) семантично елементарні (передбачають дві частини, кожна з них на семантичному рівні є елементарною, тобто репрезентує одну пропозицію), напр.: «*Цих перевірок я не боялася: додому до мене чоловіки не приходили*» [ЩС, с. 148]; 2) семантично неелементарні (такі речення мають у своєму складі три і більше пропозиції): «*На оборі кудахкали кури, у толоці іржав кінь, із-за стайні рикав бичок, цяхкотів пес*» [Н, с. 74].

За погляду структурно-семантичної організації предикативних частин і характеру смислових відношень цих частин безсполучникові складні речення розподіляють на конструкції з однотипними та різнотипними частинами. До синтаксичних структур з однотипними частинами належать такі, у яких частини однакові за будовою: «*Хтось умирав, хтось народжувався*» [ММ, с. 5].

У межах другої групи безсполучникових речень поєднані різнотипні частини: «*— Пані, запам'ятайте: в церкві не наступайте на поріг*» [ЩС, с. 86].

Серед цих основних типів виокремлюють окремі різновиди за характером смислових відношень між частинами.

З-поміж безсполучникових речень виокремлюють речення відкритої і закритої структури.

Усі речення (сполучникового і безсполучникового типу) відкритої структури подібні за будовою, оскільки для них характерна внутрішня однорідність: «*Чахкотіли позаду машини, торохкотіла підвода, два хлопці*

перебирали педалі велосипедів» [СД, с. 46] → Чахкотіли позаду машини, і торохкотіла підвода, і два хлопці перебирали педалі велосипедів.

Для безсполучникових речень закритої структури важливим є протиставлення безсполучникового і сполучникового зв'язків. Безсполучникові складні речення закритої структури виформовують окремий тип, у них репрезентований недиференційований зв'язок, напр.: «Є людина, нема людини – для такого нічого не значить» [Н, с. 9]; «Закам'яніле, здавалося, до скону, старе тіло збунтувалося та порушило звичний шитиль: в чоловіка з'явилося захоплення» [ЩС, с. 181].

Безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком протиставляються за двома групами:

1) *речення типізованої структури*, для частин яких характерна певна специфічна організація): *Маріїні ж руки наче розбив параліч: вона не могла втрапити ні в рукава літнього кептарика, ні пов'язати на голові хустку* [МННН, с. 14];

2) *речення нетипізованої структури*, частинам яких не притаманна специфічна формальна організація, напр.: *«Я таке вперше бачу: чоловік опирається жінці, що явно провокує його на лямур»* [ЩС, с. 125].

Безсполучникові складні речення з однотипними (однорідними) частинами репрезентують різні смислові відношення між частинами (єднальні, зіставні, зіставно-протиставні).

Діапазон безсполучникових речень з неоднотипними (неоднорідними) частинами представлений ширше (поширювально-приєднувальні, пояснювальні семантико-синтаксичні відношення та ін.), що зумовлено розгалуженістю їхньої семантики та інтонації.

2.2. Типологія безсполучникових складних речень за синтаксичною семантикою

Ураховуючи наявність предикативних компонентів, складні безсполучникові речення поділяють на елементарні (дві предикативні одиниці) та неелементарні (три і більше предикативних одиниць).

Складні безсполучникові елементарні речення

Складні безсполучникові елементарні речення виформовують дві групи: *речення з однорідними частинами* та *речення з неоднорідними частинами*.

Конструкції з однорідними частинами

У реченнях з однорідними частинами між предикативними частинами представлені часові (темпоральні), зіставно-протиставні, обмежувальні та приєднувальні семантико-синтаксичні відношення.

1. Речення з часовими відношеннями здебільшого розглядають як речення перелічувальної семантики, іноді – як синоніми складносурядних речень (безсполучникові складносурядні речення). У деяких лінгвістичних студіях знаходимо інформацію про безсполучникові конструкції такого типу як про проміжні. Зокрема А. Загнітко зазначає, що «безсполучникові складні речення з часовими відношеннями між частинами можна віднести до таких, що прямують до складносурядних речень, але в силу формального неокреслення і невизначеності значення становлять площину потенційного вияву сурядності» [19, с. 339]. Часові відношення виявляють одночасність дій чи явищ або їх послідовність.

1.1. Речення з часовими відношеннями одночасності.

Найчіткішу скоординованість і семантичну однотипність спостерігаємо у реченнях, що вказують на одночасність дій, явищ. Присудки у кожній предикативній частині таких речень відображають одну й ту саму часову синтаксичну категорію; прості дієслівні присудки, допоміжні дієслова та зв'язки дієслівного типу в складених присудках виражені однаковими видо-

часовими формами. Для таких конструкцій характерна перелічувальна інтонація, з паузами після кожної предикативної частини. Порядок розташування предикативних частин вільним, їх можна поміняти місцями лише за наявності співвідносних займенників і прислівників. Здебільшого мовець у процесі формування висловлення, яке побудоване за моделлю безсполучникового речення, використовує присудки, виражені однаковими часовими формами, напр.: «*Позлітка блищить на сонці, вітер колише кольорові нитки на рудому листі...*» [СД, с. 15]; «*Місяць тремтів на срібній водяній доріжці, вітер тихо бешкетував у траві*» [СД, с. 65] – події, репрезентовні синтаксичними структурами, відбуваються в момент мовлення (теперішній час), напр.: «*Медсестра сортувала на столику склянки-банки, у вікно крильцями билася синичка*» [ЩС, с. 152]; «*Жіноче білля недбало падало на підлогу, розплетене волосся плуталося між тремтячими пальцями*» [МННН, с. 161] – ситуації, представлені в безсполучниковій конструкції, відбулися в минулому щодо моменту мовлення (минулий час).

Допоміжними засобами вираження одночасності є також анафоричне вживання певного члена речення, спільний другорядний член. На думку Р. Христіанінової, «злитість безсполучникової конструкції зростає, якщо предикативні частини, об'єднані відношеннями переліку, мають спільний компонент – найчастіше детермінант...» [52, с. 265]. Наприклад: «***За тиждень-два** моя 28-річна мама-вчителька напрусує мені шкільну форму, я пов'яжу великі білі банти у заплетені кіски, навхрест склавши їх на потилиці*» [ВС, с. 20]; «***Тут** нема скромної каплиці, глухий жаль волає в небеса*» [Н, с. 183]; «***Мене** цілували **інші** губи, **мене** обіймали **інші** руки...*» [ЧПЖ, с. 9].

Нерідко М. Матіос послуговується безсполучниковими конструкціями, у яких спільним для обох частин є один з головних членів речення, напр.: «***Вона** дуже любила і дбала про своїх «гавриків» із піонерського загону імені Васі Шумського, **вона** вчила нас гарних українських пісень і гарних манер*» [ВС, с. 60]; «***Дехто**, кажуть, прорвався за кордон, **дехто дехто** – легалізувався в новому житті*» [Н, с. 119]; «***Марея погодилася, Юрчиха погодилася***» [Н, с. 96].

Фіксуємо випадки, коли під час вираження одночасності подій в обох частинах безсполучникового речення повторюються обидва головні члени речення (підмет та присудок). *«Ти не обирав ні часу, ні місця свого народження, ти не обирав і не призначав собі батьків»* [ВС, с. 7].

При наявності спільного присудка друга частина може бути представлена неповним двоскладним реченням з пропущеним присудком, як-от.: *«Розчаровано зітхнула Варвара, полегшено – Ілена»* [СД, с. 48]; *«Я можу ходити місяцями в одному й тому самому спортивному костюмі, він – тижнями в одній і тій самій піжамі»* [ЩС, с. 178].

Окрім того, іноді фіксуємо безсполучникові речення, частини яких є всі контекстуально неповними (пропущений головний член можемо встановити з попереднього речення, напр.: *«Неговірки чоловіки розпрягають зголоднілих і натруджених коней, раз по раз роздаючи вказівки. Інші – майструють вогнища, треті – розбивають табір для ночівлі»* [БЗ, с. 55]. Такі речення є ознакою розмовного мовлення, для якого характерні явища синтаксичної конденсації, компресії (ущільнення).

1.2. Речення з часовими відношеннями послідовності.

У безсполучникових конструкціях із часовою послідовністю частини теж семантично рівноправні, незалежні одна від одної. У таких реченнях у дії та явища змінюють одні одних у часовому вимірі, часто відсутня вказівка на їх внутрішній взаємозв'язок, наприклад: *«Зараз покличемо лікарку, ти полежиш, відійдеш»* [Н, с. 106]; *«Груди спрутило від надлишку довго незціджуваного і запеклого молока, потім ударила гарячка і трималася тиждень»* [СД, с. 123].

У таких конструкціях порядок розташування предикативних частин міняти не можна. Видо-часові форми дієслів-присудків здебільшого є однаковим, наприклад: *«Але ось Коляй з Юрком принесуть смерічку, вона прибере її квітами»* [Н, с. 141]; *«Рештки одягу падали на траву, передранішній холодний вітер пробирався під розжарену шкіру»* [Н, с. 142].

2. Речення із зіставно-протиставними віношеннями. Донедавна такі конструкції кваліфікували як протиставні чи зіставні або ж зіставно-протиставні. На сьогодні ці речення розрізняють, акцентуючи на деяких відмінностях між ними.

Є. Макаренко виокремлює зіставно-протиставні безсполучникові конструкції та зараховує їх до однотипних речень, які близькі за семантикою до сурядних сполучникових. Для зіставно-протиставних безсполучникових конструкцій характерні «особливе розміщення логічно-наголошених слів, лексичний склад, структурний паралелізм» [43, с. 171]. У таких безсполучникових конструкціях репрезентовано дві ситуації, які відрізняються одна від одної. На думку, С. Дорошенка, «динаміка зіставлення і протиставлення відчутніша в безсполучниковому вираженні, ніж у сполучниковому» [10, с. 544].

У реченнях зі значенням зіставлення представлені співвідношення двох схожих чи неоднакових явищ, які не суперечать одне одному та не перебувають у семантичному контрасті. Такі конструкції є однотипними за будовою. Для компонентів таких речень характерний структурний паралелізм, напр.: *«На одному (столі) височіла купка білого паперу, на іншому – самотньо білів списаний лист»* [СД, с. 155]; *«Дехто вертався з перебитими чи поламаними пальцями або припеченою шкірою, багато – не вернулося досі»* [СД, с. 155]; *«Ти вип'єш зі мною? Ти – за свято, я – за твою роботу?»* [Н, с. 54]; *«В одній (господарці) розклала бебехи прислана з Донбасу вчителька, в іншій зробили колгоспний склад»* [Н, с. 93]. Основа зіставлення репрезентована в першій частині, у другій – названо те, на чому зацентоване зіставлення.

У безсполучникових реченнях зі значенням протиставлення предикативні частини відображають протилежні за змістом явища, перебувають у семантичному контрасті, заперечують одна одну. С. Дорошенко виокремлює дві групи таких речень: структури, у яких частини об'єднані на основі заперечно-стверджувального протиставлення;

конструкції, у яких відношення між частинами побудовані на невідповідності їх змісту.

Перша група безсполучникових речень здебільшого представлена є конструкціями, у яких протиставлення між компонентами представлене через заперечення у першій предикативній частині і ствердження в другій. Заперечення певної дії, явища, предмета чи ознаки передбачає протиставне ствердження, що репрезентоване наступним компонентом, напр.: *«А Даруся не дурна – вона солодка»* [СД, с. 5]; *«Не я вигадала: так кажуть у нашому великому селі»* [КФ, с. 129]; *«Вона говорить не словами: хустка передає свій жар через Мариньчині долоні»* [МННН, с. 142]; *«Це не вона – це її устами промовив лукавий»* [М, с. 48].

Нерідко для тих конструкцій характерне симетричне розташування слів в обох частинах, напр.: *«Був не зрадником і не воїном – Був заблудлим дитям епох...»* [Н, с. 178]; *«Це не українські новини – це тупі цвяхи в саме серце»* [М, с. 103].

Друга група протиставних речень поєднує частини, що виражають невідповідність їх змісту. Таку контрастну невідповідність фіксуємо в тих випадках, коли дія, що починалася або починається, не має чи не мала результату, напр.: *«А відговорювали – ніхто не слухав»* [Н, с. 248]; *«Упилася п'явкою туга в розбухлі груди і ссе – не висисає Теофілиної ганьби і страху»* [МННН, с. 162]; *«Твої книжки не шкодять – вони не дають спокійно жити»* [КФ, с. 8].

Безсполучниковим реченням із зіставно-протиставними відношеннями між частинами характерна експресія, образність. Інтонація в таких конструкціях здебільшого відповідає інтонації розповідного речення: поступове підвищення тону в першій предикативній частині, зниження – у другій.

Зіставні відношення зреалізовані в різних безсполучникових порівняльних структурах, протиставні – лише в реченнях з контрастним

порівнянням, напр.: «Збори не просто слухають: вони приймають рішення» (ВС, с. 128]; «Не я вигадала: так кажуть у нашому великому селі» [КФ, с. 58].

3. Речення з обмежувальними відношеннями.

У таких безсполучникових конструкціях ситуація, яка репрезентована в другій предикативній частині, обмежує чи спростовує абсолютність ситуації в першій предикативній частині. Конструкцій з обмежувальним значенням у другій предикативній частині містять частки **тільки, лише (лиш)**: «Всі Проданюки та Продани могли змагатися з циганами кольором волосся, **лише** єдина Таня мала густу пшеничну косу» [Н, с. 211]; «На заході життя людина стає мудрою та всезнаючою, **тільки** мудрість її та знання мають дуже обмежений ареал для застосування» [ЩС, с. 178]; «З хати ніхто йому не відповів, **лише** під вікном надсадно схлипувала і скрипіла в такт розгойдана плачем колиска» [СД, с. 62]; «Відкрита навстіж стайня зяяла темрявою, незвичним холодом і пусткою, **лише** свині котомошилися в загорожі, клапаючи вухами і півкаючи голодними рилами» [СД, с. 62]; «Кров вже не шуміла в наших жилах – **лише** шуміла то зелена, то чорна вода в збунтованому потоці» [ЩС, с. 56]; «– Ні, я не стверджую, я **тільки** припускаю» [ЧПЖ, с. 244].

Подібні утворення можна легко трансформувати в складносурядні сполучникові речення, пор.: «Доця гасла на очах, **лише** її донедавна запале черевце почало вивершуватися, як на дріжджах» [МННН, с. 9] → Доця гасла на очах, і лише її донедавна запале черевце почало вивершуватися, як на дріжджах.

Специфікою обмежувальних безсполучникових конструкцій є одночасність ситуацій, які вони представляють. Наприклад, у наступних двох реченнях в обох предикативних частинах безсполучникової конструкції репрезентовані ситуації, що відбуваються в минулому часі: «На цвинтарі панувала якась особлива тиша, **лиш** оте її «тату» все іще вібривало в кронах, у траві, горлі» [СД, с. 29]; «Усе довкіл дихало повним життям – **лише** Маринька то відмирала, то оживала» [МННН, с. 147].

Наявність граматикалізованих компонентів *тільки, лише* в другій предикативній частині безсполучникового речення не завжди не завжди передбачає обмежувальну семантику: «*Хотіла захворіти – **лише** б відтягнути хвилину зустрічі з товаришкою*» [ЩС, с. 15] – безсполучникова синтаксична конструкція має значення мети; «*І все воно якесь таке живе, таке явне, ніби справді відбувається перед її очима – **лише** простягни руку*» [МННН, с. 33] – безсполучникове речення має значення умови.

4. Речення з приєднувальними відношеннями.

У таких синтаксичних структурах другу предикативну частину безсполучникового речення, у якій репрезентовано додаткову інформацію до вже відомого, мовець творить безпосередньо в момент мовлення (визначає, скільки саме приєднуваних компонентів потрібно для досягнення відповідної комунікативної мети), що й впливає на кількість компонентів синтаксичної конструкції: «*Я не залишила жодного заповіту, я навіть не склала одежі для смерті і не накупила горнят за свою душу*» [ЧПЖ, с. 159].

Оскільки в безсполучникових конструкціях за приєднувальну семантику повністю відповідає лексичне наповнення предикативних компонентів, то частим явищем у сучасній літературній українській мові є вживання комунікантом граматикалізованих елементів, які конкретизують зміст та комунікативний намір мовця. Функцію таких приєднувальних компонентів можуть виконувати лексеми: *навіть, зокрема, особливо, точніше, принаймні, у такому разі* та ін.. Проте в творах М. Матіос фіксуємо безсполучникові речення з семантикою обмеження з приєднувальними елементами *навіть, точніше*, напр.: «*Я була у довгих білих одержках із голови до ніг, **навіть** колись моє розкішне чорне волосся тепер стало білим*» [ЧПЖ, с. 236]; «*Та зненацька з-під арки вигулькнула юрба циганів, **точніше**, це були чотири циганки в цвітастих спідницях з пов'язаними круг стану такими самими цвітастими хустками*» [ЩС, с. 21].

Приєднувана предикативна частина містить додаткову інформацію, уточнення як щодо окремого слова в першій предикативній частині, так і всього компонента в препозиції: *«Зовсім випадково мені потрапив до рук «шматок» газети, **навіть** не знаю і назви»* [ВС, с. 188] – друга предикативна частина подає додаткові зауваження щодо лексеми *газета*; *«Народила Оксана Таню за два тижні наперед до очікуваних пологів, **точніше**, їй зробили кесаревий розтин»* [Н, с. 103] – приєднувана частина речення загалом доповнює першу частину безсполучникової конструкції.

Речення з неоднорідними частинами

У безсполучникових реченнях з неоднорідними частинами найчастіше репрезентовані умовні, причиново-наслідкові, часові, допустові, цільові і пояснювальні, пояснювально-приєднувальні семантико-синтаксичні відношення.

1. **Речення з умовними відношеннями** мовознавці розглядають по-різному. Б. Кулик виділяє реальні та ірреальні безсполучникові речення зі значенням умови. І. Слинько, Н. Гуйванюк та М. Кобилянська розподіляють безсполучникові комунікати на речення зі значенням потенційної та ірреальної умови. С. Дорошенко виокремлює три типи безсполучникових речень, ураховуючи їх видо-часові та часово-способові співвідношення: реальні, потенційні та ірреальні. Реальна умова – це така умова, яка справді існувала, існує чи існуватиме в майбутньому. Потенційна – це умова, що може чи могла відбутися. Ірреальна – це така умова, що не здійснилася і не може бути здійсненою».

Усі безсполучникові конструкції з умовними відношеннями, зафіксовані в творах М. Матіос, ми поділяємо на речення з ірреальною умовою та потенційною, 3-поміж структур з потенційною умовою відокремлює допустово-потенційні та альтернативно-потенційні відношення.

Ірреально-умовні безсполучникові речення виражають нереалізовану можливість. Такі конструкції є структурами дзеркального відображення дійсності: *«Зазирнув був би на чай до мене – я б його навчила більш витонченими методами загартувати себе»* [ЩС, с. 10]; *«Мовляв, мали би ви сім'ї, у голову дурниці не лізли б»* [ЩС, с. 48].

У творах М. Матіос частотнішими є потенційно-умовні речення, які повідомляють про умову, яка могла чи може здійснитися. Конструкціям зі значенням потенційної умови притаманні двобічні відношення між їхніми компонентами, оскільки головні члени (присудки) завжди є взаємопов'язаними, нерідко представлені формами майбутнього часу дієслів, напр.: *«Нахилися за ягодою теплою – Я розтану в тебе на губах»* [Н, с. 181]; *«Виростеш – я тобі все уповім»* [СД, с. 184].

Ураховуючи часову характеристику, безсполучникові речення потенційної умови поділяють на дві групи: альтернативно-потенційні та допустово-потенційні.

Альтернативно-потенційні безсполучникові речення не повідомляють ні про реальність, ні про нереальність повідомлення, у таких реченнях ситуація ситуація представлена у вигляді дилеми, альтернативи: *«А як їди пісної не буде – піде людина з похорону голодна»* [Н, с. 243]; *«Не можеш писати правду – можеш кочегарити чи сторожувати»* [ВС, с. 54]; *«Не хоче сьогодні м'яса – буде йому риба»* [КФ, с. 128].

Допустово-потенційні безсполучникові конструкції репрезентують в зумовлюваній частині певне припущення, а в зумовленій частині містять передбачення, що будується на такому припущенні. Наприклад: речення *«Живий буде – вона його зустріне»* [МННН, с. 112] можемо записати *Якщо живий буде, вона його зустріне* і трансформувати у речення *Якщо припустити, що він живий буде, вона його зустріне; «Будеш зо мною – буде тобі добре»* [МННН, с. 112] → *Якщо будеш зо мною, буде тобі добре* → *Якщо припустити, що будеш зо мною, то буде тобі добре*.

Отже, складні безсполучникові речення з умовними відношеннями співвідносні зі складнопідрядними сполучниковими конструкціями зі значенням умови. Такі безсполучникові речення легко перетворити на складнопідрядні з підрядними умови, увівши до першої частини сполучник *якщо* або *коли*, напр.: *«Не вірите мені – спробуйте самі»* [КФ, с. 143] → *Якщо не вірите мені – спробуйте самі; «Нема прописки – нема роботи»* [ВС, с. 149]. → *Якщо нема прописки – нема роботи.*

2. Речення з причиново-наслідковими відношеннями.

Причинно-наслідкові безсполучникові конструкції відображають дві події, які корелюють як причина й наслідок. Причина в таких реченнях може бути репрезентована як у першій, так і в другій частині безсполучникового складного речення, на відміну від умовно-наслідкового структурно-семантичного типу. У причиново-наслідкових реченнях засобами зв'язку є значення причини й наслідку, що марковане лексичним складом предикативних одиниць, і часовий план причинної частини, який здебільшого передуює часовому планові частини, що відображає наслідок. Частини таких безсполучникових речень здатні до транспозиції, напр.: *«Не захотів Бог прийняти Мариньчину душу до себе – обірвалася виноградна мотузка»* [МННН, с. 147] → *Обірвалася виноградна мотузка – не захотів Бог прийняти Мариньчину душу до себе; «Мені з моїм «довгим» язиком і участю в похороні Володі Івасюка «пощастило» – мене з університету не виключили»* [ВС, с. 146] → *Мене з університету не виключили – мені з моїм «довгим» язиком і участю в похороні Володі Івасюка «пощастило»; «Наш дім багатий – ми вже маємо чорно-білий телевізор»* [ВС, с. 151] → *Ми вже маємо чорно-білий телевізор – наш дім багатий.*

У безсполучникових реченнях з причиново-наслідковими відношеннями причина та наслідок можуть бути представлені і в першій, і в другій частинах. З урахуванням цього такі конструкції співвідносяться з відповідними типами складнопідрядних речень, напр.: *«Ти на нас сердитися*

не можеш – ми від тебе ще нічого не брали» [СД, с. 163]; «Дві добі біднятко без цицьки плаче – волосся на голові диба стає» [СД, с. 119].

У першій безсполучниковій конструкції причина міститься у другій предикативній частині, тому таке речення синонімічне передусім зі складнопідрядним із підрядним причини: *«Ти на нас сердитися не можеш, бо (тому що, оскільки) ми від тебе ще нічого не брали» [СД, с. 163].* У другому реченні наслідок представлений в другій частині, тому його найпростіше перетворити на складнопідрядне речення з підрядним наслідку: *«Дві добі біднятко без цицьки плаче, так що волосся на голові диба стає» [СД, с. 119].* Звичайно, перше речення можна трансформувати і в складнопідрядне речення з підрядним наслідку, а друге – на складнопідрядну конструкцію з підрядним причиновим, однак у такому випадку потрібно буде поміняти частини місцями. Це стосується усіх безсполучникових конструкцій з причиново-наслідковими і наслідково-причиновими відношеннями, у межах яких фіксуємо вільний порядок розташування їхніх частин, що спричинено відсутністю лексико-граматичних обмежень, які визначають сталий порядок частин.

Проте таку подібність структурних моделей безсполучникових складних речень та складносурядних не можна сприймати як їх тотожність, оскільки складносурядні й безсполучникові складні конструкції, по-перше, є одиницями різного синтаксичного рівня, а по-друге, мають різні стилістичні ознаки. Для безсполучникових складних речень характерна динаміка повідомлення, що спричинена відсутністю сполучних елементів і властивістю мати яскраво виражену інтонацію, що не притаманно для складносурядних речень і пояснюється наявністю відповідного сполучника, який нівелює динамізм повідомлення.

Безсполучникові речення такого різновиду можуть бути представлені односуб'єктними та двосуб'єктними конструкціями. В односуб'єктних реченнях обидві предикативні частини позначені спільним підметом. У таких конструкціях причиново-наслідкові відношення часто репрезентовані як

пояснення: *«А поміж тим вона трохи жаліла й себе: вона хотіла, але чомусь не могла більше вчинити Тимофієві дитинки»* [Н, с. 57].

У двосуб'єктних безсполучникових реченнях в обох частинах різні підмети, напр.: *«Та минає якийсь час – чорне залізо болю остаточно осідає на дно ріки»* [СД, с. 11]; *«І мої однокласники Коля Минайлюк, Святослав Романюк, Славко Бурсук не один раз робили там дослід – аж дим ішов із кабінету!»* [ВС, с. 49]; *«Дід із бабою не відпустили наймолодшу дитину у світ: люди відмовили»* [ВС, с. 67]; *«Уб'є жінку – семеро дітей треба буде годувати»* [МННН, с. 181]; *«Вродиться від іншої жінки байстер – ці троє стануть чужими»* [МННН, с. 6]; *«Старий Джурджуван мав за що дутися на Йордакія: він – треба не треба – сперечався при зустрічі з Васильком за будь-що»* [БЗ, с. 67].

Типовим розділовим знаком причиново-наслідкових відношень є тире: *«Та за рік тато покинув науку – не давалися йому формули із хімії і фізики»* [ВС, с. 70). Також нерідко фіксуємо двокрапку: *«Власне, у такі дні й збирати нікого не треба: самі збираються»* [ВС, с. 211].

3. Речення з часовими відношеннями. Безсполучникові речення з часовими відношеннями близькі до умовних. Деякі дослідники не виділяють їх в окремий тип та розглядають разом з умовними [42, с. 419].

У таких безсполучникових реченнях перша частина завжди містить вказівку на час дії, процесу, стану, про які повідомляє друга частина, напр.: *«Матронка в корчму за сіллю – Михайло вже підправляє сокирою вориння навколо корчми»* [СД, с. 146].

Такі речення, як і сполучникові конструкції, з допомогою видо-часових форм дієслів-присудків, з урахуванням порядку розташування предикативних частин, інтонації вказують на одночасність або послідовність дій чи явищ. Коли присудки в обох предикативних частинах представлені формою недоконаного виду, то в безсполучниковому реченні фіксуємо одночасність дій, напр.: *«У черговий раз нагло – без попереджень – сільовим потоком*

накочується біль: я стаю невиправдано плаксивою песимісткою» [ЩС, с. 16]. Якщо обидва присудки мають форму доконаного виду, то безсполучникове речення репрезентує послідовність дій, напр.: *«Повернулася додому – вже темніло»* [ЩС, с. 29].

4. Речення з допустовими відношеннями.

Найчіткіше допустове значення передано тоді, коли виражена недійсна умова. У такому випадку для частин безсполучникового речення характерне певне співвідношення присудків чи особливості побудови. Ще в підручнику *«Курс сучасної української літературної мови»* (за ред. Л. А. Булаховського) звернено увагу на те, що *«допустове значення може бути виражене і без сполучників, якщо в першій частині використовується наказовий (синтаксичний умовний) спосіб»* [27, с. 310].

У першій частині таких конструкцій представлена умова, у супереч якій відбувається те, про що повідомляє друга частина. Подібно до складнопідрядних речень з підрядним допустовим, такі синтаксичні структури близькі семантично до складносурядних протиставних речень, напр.: *«Не захочеш – все одно візьму»* [СД, с. 119].

Такі безсполучникові речення можуть мати відтінок умови (їх ще називають умовно-допустовими): *«Рулети добре змащуймо олією, не жаліючи її: все одно всмокчеться»* [КФ, с. 128].

5. Речення з цільовим значенням. Такі безсполучникові речення співвідносні зі складнопідрядними конструкціями мети з постпозитивною підрядною частиною. В окремий різновид такі речення виокремлюють С. Дорошенко, Б. Кулик, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. На думку авторів навчального посібника *«Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання»*, *«є певна спорідненість між безсполучниковими реченнями обґрунтування і мети, бо мета – це також своєрідне вмотивування певних подій, виражених у першій частині»* [41, с. 653]. С. Дорошенко

обґрунтовує потребу виділення безсполучникових речень мети в окремий тип, оскільки вважає, що для таких конструкцій характерні семантичні і видо-часові відмінності. На думку мовознавця, «обґрунтування дії першого складника в реченнях із значенням мети лише супроводжує виразно позначувану мету, на яку націлює чи на яку вказує дія першого компонента» [12, с. 125]. Звертаючи увагу на особливості вживання видо-часових форм, С. Дорошенко вважає, що «безсполучникові конструкції мети виражають значення часової послідовності тільки у «прямому» розташуванні «попередності-наступності дії» [12, с. 125]. Також учений, як й інші лінгвісти, звертає увагу на форми наказового способу, що характерні для безсполучникових конструкцій мети. У першій частині безсполучникового речення найчастіше функціонують дієслова із значенням руху чи пересування. Дієслівні форми наказового способу в першій частині супроводжують здебільшого форми майбутнього часу в другій частині, напр.: *«Пришли ліпше свого хлопця, навчу різьбити по каменю»* [Н, с. 48].

Хоча в творах М. Матіос фіксуємо безсполучникові речення з цільовими відношеннями, у яких вживаються дієслівні форми дійсного способу (теперішнього часу чи минулого), напр. *«Мушу йти: ранених багато...»* [ММ, с. 51]; *«Крутив головою в горісі й Грицько Кейван: шукав над сільськими дахами диму»* [МННН, с. 156].

На думку С. Дорошенка, такі «семантично ці утворення співвідносні з складнопідрядними з підрядними частинами мети» [12, с. 127], водночас автор зазначає, що «засобами ж вираження присудків безсполучникові утворення виявляють своєрідність» [12, с. 127], оскільки перетворені у складнопідрядні речення тільки через уведення сполучника: при перетворенні їх у сполучникові часто потрібно змінювати форму присудка у другій частині, напр.: *«На старості Варварчуки візьмуть собі годованців – буде кому очі стулити»* [МННН, с. 128] → *На старості Варварчуки візьмуть собі годованців, щоб було кому очі стулити.*

6. Речення з пояснювальними відношеннями. У більшості мовознавчих праць під таким поняттям розуміють широке коло синтаксичних утворень. Зокрема в «Сучасній українській літературній мові» (за ред. І. Білодіда до безсполучникових речень з пояснювальними відношеннями зараховано конструкції «з підметовими, об'єктними, атрибутивними, причиновими і приєднувальними відношеннями» [42, с. 421].

У таких безсполучникових реченнях друга частина пояснює першу загалом або певний член речення у першій частині, напр.: *«Вона бачила незмінний рух: чоловік правою рукою відпускав гудзики піджака та швидко зникав за відчиненими дверима»* [ЩС, с. 189]; *«А добре хлопці придумали: записуйтеся, люди, або до колгоспу, або до Сибіру»* [Н, с. 33]; *«Вона зрозуміла: все пропало»* [Н, с. 157]; *«Для мене правда одна: він зрадив»* [Н, с. 167].

Пояснювальний зв'язок у таких реченнях полягає в тому, що друга частина пояснює першу, оскільки репрезентована у формі окремого синтаксично завершеного речення, яке функційно відповідає відсутньому у першій частині членові речення. Тому речення з пояснювальними відношеннями деякі вчені поділяють на структури: зі значенням об'єкта до форми присудка першої частини, зі значенням суб'єкта до форми присудка в головній частині, зі значенням атрибутивного відношення між частинами складної конструкції та зі значенням певного обставинного відношення. Л. Кадомцева у таких реченнях виокремлює підметові, пояснювальні-об'єктні, пояснювально-атрибутивні, пояснювально-причинові та пояснювально-приєднувальні відношення.

С. Дорошенко спробував уточнити поняття «пояснення». Мовознавець вважає, що «пояснення – не чисто синтаксична категорія. Це – категорія семантична і синтаксична» [41, с. 58]. У семантичному аспекті пояснення може передбачати розвиток, уточнення, коментування чи доповнення висловленого. Синтаксичний бік пояснювальних конструкцій вимагає наявності своєрідних лексем, вказівних слів, компонентів з узагальненим значенням. На думку, С. Дорошенка такі безсполучникові конструкції можна

розподілити на речення з розгортальною частиною, речення з уточнювальним компонентом, речення з коментувальним складником та речення з доповнювальною частиною. Отже, хоч і науковець намагався уточнити поняття про пояснювальні речення, однак все ще розтлумачує їх досить широко. Автори посібника «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» вважають, що «міркування С. Дорошенка про те, що пояснювальні конструкції не тільки синтаксичні категорії, а й семантичні, дещо дивне, ніби інші конструкції не становлять такої єдності» [41, с. 654–655].

Є. Загrevський, у своєму дисертаційному дослідженні [21] дещо уточнює та доповнює класифікацію С. Дорошенка, зокрема четвертий різновид він розглядає як «речення з тлумачним елементом». Крім того автор зазначає, що до змісту пояснення не можна вносити значення доповнення.

Думку про те, що у безсполучникових пояснювальних реченнях друга частина уточнює, конкретизує, коментує, пояснює репрезентовану інформацію в першій, підтримують і такі мовознавці як І. Вихованець, І. Слинько, Н. Гуйванюк та А. Загнітко. Такий підхід до безсполучникових конструкцій з пояснювальними відношеннями є найбільш прийнятним. У цих структурах друга частина, пояснюючи першу, виконує роль підмета, додатка, означення, напр.: *«Калина мала перевагу над усіма іншими гешефтарями краю: нікого ніколи не дурила»* [Н, с. 111]; *«Залишається хитріше: будемо кликати на весілля»* [Н, с. 130]; *«Це тут такий звичай: молоді з друзками за кілька днів до весілля ходять самі кликати гостей»* [Н, с. 133]; *«Корнелія знала: він пішов готувати криївку для ночівлі»* [Н, с. 137]; *«Зробили дітям подарунок: влаштували подорож до Москви»* [ВС, с. 137]; *«Нашій трудовій бригаді медалістів дісталася відповідальна праця: підремонтувати студентські гуртожитки»* [ВС, с. 143]; *«Сьогодні Александр дозволив нечуваний вибрик і несмак: він дозволив собі працювати в кабінеті у відкритих капцях і незастебнутій домашній піжамі на голе тіло»* [БЗ, с. 75].

Безсполучникові речення з пояснювальними відношеннями можуть також мати формальні компоненти у першій частині. У ролі таких формальних

елементів здебільшого виступають займенники або іменники з узагальненим значенням, напр.: «З Коляєм **все** давно переговорено: вони будуть з провідником Березою до останнього» [Н, с. 119]. «У всіх трьох – **усе** однаково: несмачна каша на комбіжирах, біг на плацу...» [ЩС, с. 29]; «**Решта** в неї – о'кей: півроку гнеться буквою «зю» на цих грядках, прополює бур'яни, закриває консерви, свариться з чоловіком, покрикує на дітей...» [ЩС, с. 37]; «**Думка** була не надто новою: хай би жінка носила тільки фіранки, але хай би носила» [ЩС, с. 70]; «Після тривалих роздумів на самоті мене пронизала **думка**: віддати щоденник майбутньому своєму адвокату» [ЩС, с. 158]; «І ще одна попутна **порада**: забудьте на городі про взуття» [КФ, с. 143]; «**Причина** була поважна: мої брати готувалися до першого класу школи» [ВС, с. 137]; «А почула не дуже добрі **вісті**: її хата опинилася в центрі фронту – якраз між двома лініями оборони» [ММ, с. 31]. В таких складних безсполучникових утвореннях пояснювальні відношення наближаються до з'ясувальних та означальних.

7. Речення з пояснювально-приєднувальними відношеннями творах М. Матіос є поодиноким явищем. Такі утворення не співвідносні з сполучниковими реченнями, напр.: «Обійстя Климихи – **крайне** на сільському горбі, під самісіньким лісом: хата – на дві кімнати з танком, стодола, стайня та дуже занедбане подвір'я» (Н, с. 109); «Ой донесли, у нас добра душа знайдеться» [Н, с. 221].

Отже, складні безсполучникові речення виокремлюють, ураховуючи імпліцитність сполучників та сполучних слів. За змістовими відношеннями між предикативними частинами ці структури поділяють на конструкції з однорідними та неоднорідними частинами, які співвідносні зі складними сурядними і підрядними реченнями. Деякі безсполучникові утворення не можуть бути перетворені в сполучникові.

Складні безсполучникові неелементарні (багатокомпонентні) речення

Безсполучниковим реченням, що поєднують три і більше предикативних одиниць, характерні структурні і семантичні особливості, які не завжди зреалізовані в елементарних безсполучникових конструкціях. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення – структури, що складаються з трьох і більше предикативних одиниць і є багатокомпонентними безсполучниковими утвореннями, частини яких можуть виражати відношення однорідності або неоднорідності. З урахуванням відношень між частинами виокремлюють три різновиди таких структур: 1) з однорідною безсполучниковістю; 2) з неоднорідною безсполучниковістю; 3) з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

1. Конструкції з однорідною безсполучниковістю. У творах М. Матіос найпоширенішими є безсполучникові конструкції, що поєднують три-п'ять (рідше шість) речень, які виражають одночасність та часову послідовність дій, явищ. У таких реченнях здебільшого чітко визначені семантичні відношення між реченнями, напр.:

– одночасність подій: *«У кав'ярнях щоранку продавали свіжі газети з усієї Європи, пахло справжньою бразильською кавою й бухарестським ромом, грала циганська музика в ресторані готелю «Брістоль»* [Н, с. 104]; *«Тікають із війська дезертири, ховаються від стражів порядку злодії, нужда чи бажання розбагатіти несе у ці хащі переселенців»* [БЗ, с. 62] – трикомпонентні безсполучникові конструкції; *«Билися і наплюжилися одурілі від любові молодиці через одного і того ж чужого чоловіка; гонорові таздівські дівки без вінка і батьківського благословення приносили у подолах нагуляних дітей; через ревності найперший сільський тазда палив власну хату, розклавши вогнище із дружининого одягу на підлозі посеред спальні; молода тікала з-під розпису в день шлюбу; тати виховували чужих дітей, як своїх»* [СД, с. 59] шестикомпонентна безсполучникова конструкція.

Подекуди частини таких речень пов'язані спільним головним членом (підметом), який в такому випадку може бути пропущений, як-от: *«Інші облікові **аркуші** були вільні від будь-яких приміток, треті – пригнічені нагромадженням латинських позначок, решта – вабили зір в'юнким згинанням цифр чи літер арабською в'яззю»* [БЗ, с. 21].

– послідовність подій: *«Зрушились зими, збудились води, задзвеніла земля од співу потоків»* [ВС, с. 43] – трикомпонентна безсполучникова конструкція.

Події, представлені предикативними частинами безсполучникового речення, можуть бути протяжними в часовому вимірі, як-от.: *«У селі порядкували австріяки, **потім** у першу війну село тричі «орали» русаки. на конях, **далі** австрієць більше, як на двадцять років уступив край румунові, **по тому** москалик у румуна видурив край аж до початку другої війни, у другу війну накоротко вступив сюди німець, привівши за собою знову румуна»* [ММ, с. 36]. – п'ятикомпонентна безсполучникова конструкція. У наведеному реченні протяжність ситуацій підсилюють лексеми з темпоральним значенням *потім, далі, по тому*.

У творах М. Матіос здебільшого частини безсполучникових конструкцій репрезентовані двоскладними реченнями: *«Тато сидів на призьбі під хатою й не випускав люльки з рота; коло нього сидів дід Іван, спертий на трембіту; брат Федусь припасовував на кросна тесані дошки; сестра Варварка скубла зарубані кури; малий Миколайчик, тримаючись обома руками за голову, хитався, як п'яний чи дурний, у відчиненій навстіж брамі»* [Н, с. 72]; *«З дерев'яних корит ошкірювалися буженина й салтисони; до бантин прив'язані будзи овечого сиру звисали з-під стелі; у пузатих бочках чекала квашена капуста з опеньками»* [Н, с. 163].

Змістову єдність таких безсполучникових речень може підсилювати спільний другорядний член, напр.: *«**Отам у тих горбах** такі вітри мене перевівали, такі сніги замітали, такі дикі кабанюри ікла показували»* [ВС,

с. 91]; «**Там** стояла порожня хата з вибитими вікнами, під порогом шурхотіли гадюки, з комина виривалися, як звірі, вітри» [ВС, с. 105].

Стилістичним і смисловим навантаженням відзначені ті конструкції з однорідною безсполучниковістю, у складі яких фіксуємо повторюваність одних і тих самих головних членів речення, напр.: «**Ти** йдеш з похорону, **ти** щойно поховала тітку, **ти** вже не маєш сил плакати» [Н, с. 118]; «**Той** не вдався ростом, **цей** носить тільки білі шкарпетки, **той** ходить без носовичка, **цей** не має фантазії» [ЩС, с. 53]; «**Йдуть** машини, **йдуть** фіри, тягнуться люди» [СД, с. 22].

2. Речення з неоднорідною безсполучниковістю.

Безсполучникові конструкції з відношеннями семантичної неоднорідності речень у творах М. Матіос фіксуємо рідко. Наприклад, у трикомпонентній структурі фіксуємо причинові та умовні відношення: «*Та що вже тепер говорити: йде біда – відкривай ворота*» [Н, с. 6].

Іноді такі речення з неоднорідною безсполучниковістю можуть розгортатися і до п'яти предикативних одиниць: «*Поліції вона не боїться, податкової теж: усе законно, вона має право збуту присадибної продукції – доктор їй виробив документ, дай Боже йому здоров'я*» [М, с. 181].

3. Речення з однорідною і неоднорідною безсполучниковістю – це

утворення, у яких між одними частинами є відношення рівноправності, а між іншими – семантичної неоднорідності, напр.: «*Сьогодні нам назустріч ішли лише веселі й доброзичливі люди, на обличчях без задавленої чванькуватості: мініатюрна жінка з немовлятком посміхалася відкрито та приязно; двійко однакових дівчат із заплетеними в коси маками по черзі злизувати одне морозиво; білий дідок з цінком дріботів, муркочучи собі під ніс щось нерозбірливе, проте приємне*» [Н, с. 105]; «*Тепер потрібно зрубати молоденьку смерічку – зробимо деревце, стрічки та фольгу я взяла*» [Н, с. 135].

Поширеними є конструкції з визначальною неоднорідністю частин, причому провідними є пояснювальні відношення між частинами, напр.: *«Виснажені нічною пригодою та доведені стресом до відчаю мої батьки вдавалися до всіх тоді можливих та неможливих кроків: бабуся ходила ворожками, мама – лікарями, тато цілими ночами тримав увімкненою настільну лампу»* [ЩС, с. 55]; *«Отож, кожен день нашої родини сповнювався «приємними» несподіванками: щоранку щедро полита фекаліями доріжка від хати до хліва; вбиті хімікатами вишні на межі (тоді ще парканів не було)»* [ВС, с. 18].

Отже, безсполучникові багатокomпонентні речення у творах М. Матіос представлені трьома різновидами: а) з однорідною безсполучниковістю; б) з неоднорідною безсполучниковістю; в) з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. На периферії перебувають синтаксичні конструкції з неоднорідною безсполучниковістю, оскільки для виявлення їхніх відношень семантичної неоднорідності здебільшого потрібно використовувати сполучникові речення.

Висновки до розділу 2

Матеріал дослідження засвідчує, що на семантико-синтаксичному рівні для частин безсполучникових складних конструкцій притаманні різні засоби зв'язку. Зокрема фіксуємо граматичний член речення, що є спільним для обох частин безсполучникового речення, співвідносне слово в одній з частин, модально-часові форми дієслів-присудків. У формальному плані складні безсполучникові конструкції представлені формально-елементарними та формально неелементарними реченнями. На семантичному рівні виділили семантично елементарні та семантично неелементарні речення. Структурно-семантична організація складних безсполучникових конструкцій дозволяє виділити з однотипними та різнотипними частинами. З-поміж безсполучникових конструкцій звернули увагу на речення відкритої та закритої структури. Ураховуючи наявність предикативних компонентів, у

творах М. Матіос проаналізували елементарні та неелементарні речення. Перший різновид представлений реченнями з однорідними (з часовими, зіставно-протиставними, обмежувальними, приєднувальними семантико-синтаксичними відношеннями) та неоднорідними частинами (з умовними, причиново-наслідковими, часовими, допустовими, цільовими, пояснювальними, пояснювально-приєднувальними відношеннями). Друга група – складні безсполучникові (багатокомпонентні) речення – у творах М. Матіос представлені меншою кількістю, з-поміж них зафіксували конструкції з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю, а також речення, у яких між одними частинами репрезентовані відношення рівноправності, а між іншими – семантичної неоднорідності, тобто безсполучникові синтаксичні конструкції з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

Розділ III.
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ
В МОВОСТИЛІ МАРІЇ МАТІОС

Зацікавленість сучасних мовознавців функціонуванням мови і мовлення, чинниками, що впливають на вибір варіантів вираження комунікативного наміру, пояснює увагу до прагматичного аналізу мовних одиниць загалом і безсполучникового складного речення зокрема. Тема нашого наукового дослідження вимагає дослідження комунікативних особливостей (прагматичний підхід) безсполучникових складних конструкцій.

Термін «прагматика» увів в лінгвістичний обіг (у 1930-х рр.) американський учений Ч. Морріс, який тлумачив його як розділ семіотики (науки, що розглядає знакові системи), що вивчає відношення між знаками та їхніми інтерпретаторами, тобто тими, хто послуговується знаковими системами. Таке визначення дозволяє розглядати прагматику як розділ семіотики, у якому кожен окремий знак або одиниця перебувають у «чотиримірному відношенні», що передбачає: людину-одержувача знака; людину-відправника знака; власне знак; денотат, на який вказує відповідний знак.

В українському мовознавстві, ураховуючи три основних аспекти синтаксису, виділяють формально-граматичну, семантико-синтаксичну і комунікативну парадигми речення [5, с. 160–165; 17, с. 619–625; 6, с. 141–151; 31, с. 20–27].

Аналіз будь-якого синтаксичного цілого зі структурного боку здійснюється з метою розкрити способи утворення речень, що уможливорює визначення їхніх структурних типів. Дослідження речення в прагматичному аспекті проводять задля визначення типів речень відповідно до їхнього комунікативного значення, яке експлікує те чи те речення.

Комунікативну парадигму речень розглядають в межах комунікативного синтаксису, який спрямований на сферу мовлення Найменшою

комунікативною одиницею вважають висловлення, тобто речення, що функціонує в конкретній мовленнєвій ситуації і зорієнтоване на учасників комунікації, тобто на адресанта та адресата мовлення. Висловлення інтегрує формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний рівні речення, тобто відображає не тільки інформацію у відповідній формі, а й має прагматичну спрямованість, що пов'язана з метою і ситуацією спілкування.

Отже, більшість сучасних науковців вважають, що об'єктом комунікативного синтаксису, окрім актуального членування та комунікативної організації речення, виступають комунікативно-прагматичні типи висловлень. Комплексне дослідження таких типів повинно враховувати як традиційні напрацювання в галузі граматики, так і новітні здобутки науковців у сферах лінгвопрагматики, дискурсології, теорії мовленнєвих актів, лінгвостилістики, психолінгвістики, когнітології, соціолінгвістики тощо.

Парадигматичний підхід до вивчення мовних і мовленнєвих явищ є одним актуальних і пов'язаний з вираженням мовних одиниць у мовленні, тобто вибором їхніх варіантних форм з урахуванням комунікативних намірів учасників спілкування. В останні десятиліття науковці активно вивчають питання комунікативної парадигми речення-висловлення, ураховуючи при класифікації комунікативну мету (настанову) повідомлення, чи наміри мовців, чи видозміни того самого висловлення, що пов'язані з його актуальним членуванням (інтонацією, порядком слів, місцем фразового наголосу). Поєднання цих підходів уможливорює здійснення ретельного аналізу комунікативної парадигми, яка є складною ієрархічною системою.

Перший принцип виокремлення комунікативних парадигм базується на категорії комунікативної настанови, яка спрямована на виявлення мети комунікативного акту. На думку І. Р. Вихованця, «за характером мовленнєвого стимулу варто виділити у комплексній категорії комунікативної настанови категорії розповідності, питальності і спонукальності, які формують три типи речень за метою висловлювання: речення розповідні, питальні і спонукальні...» [5, с. 63], що уможливорює виокремлення трьох

відповідних комунікативних підпарадигм. Така класифікація комунікативних різновидів речень репрезентована і в більшості посібників та підручників з українського синтаксису. До таких різновидів іноді додають ще оптативні речення, які виражають модальне значення бажальності.

На думку Н. В. Гуйванюк, виокремлення трьох типів комунікативних парадигм є недостатнім, оскільки «поняття комунікативної настанови речення охоплює значно ширше коло інтенцій мовця, якими можуть бути і його бажання, і прагнення, воля й почуття, різні експресивно-оцінні вияви тощо» [7, с. 383].

У межах теорії мовленнєвих актів заслуговує на увагу класифікації актів комунікації, яку розробив Дж. Остін, виокремивши класи мовленнєвих актів за ілокутивною силою. Учений виділяє: 1) вердиктиви – передбачають акти рішення, оцінки, думки, схвалення; 2) екзерсітиви – охоплюють акти наказу, примусу, поради, попередження, призначення; 3) комісиви – виражають акти обіцянки; 4) бехабітиви – презентують акти вибачення, співчуття, похвали, привітання, сварки; 5) експозітиви – окреслюють акти ролі висловлення мовця під час розмови (я доводжу, відповідаю, визнаю, припускаю). Однак така типологія, за твердженням багатьох лінгвістів, є непослідовною, не враховує різницю перформативних складників висловлень у межах одного типу мовленнєвих актів. Дж. Сьорль, американський логік, у праці «Мовленнєві акти» (1969 р.) подав критичну оцінку класифікації мовленнєвих актів Дж. Остіна і репрезентував власний поділ актів з урахуванням ілокутивної мети, специфіки спілкування, що залежить від психологічного стану мовця: 1) репрезентативи (або асертиви), що змушують мовця відповідати за правдивість висловлення (скаржитися, хвалитися); 2) директиви – виражають спонукання, прохання, наказ, пораду; 3) комісиви – вимагають в мовця виконання обіцянки; 4) експресиви – відтворюють емоційний, психологічний стан мовця відповідно до етикету (вітання, вибачення, співчуття); 5) декларативи – виявляють відповідність між змістом висловлення та

реальністю, яка регламентована соціальними чинниками (присвоєння імен та звань, призначення на посаду, винесення вироку тощо).

Деякі дослідники вважають, що в межах мовленнєвого акту потрібно виділяти такі оновні аспекти: «1) адресантний, адресатний, інтенціональний (описують комунікантів і цілі комунікації); 2) контекстний, ситуативний, метакомунікативний (відображення умов і способів реалізації МА); 3) денотативний, локутивний, іллокутивний (центральний блок у МА, який описує зміст, форму та силу впливу висловлення)» [58, с. 15].

На думку О. С. Мельничука, варто розрізняти сім модальних значень речення: «1) розповідність, 2) питальність, 3) спонукальність, 4) бажальність (оптативність), 5) умовність, 6) імовірність, 7) переповідність» [33; 42, с. 119–137].

З урахуванням і теорії комунікативних актів і теорії мовленнєвих жанрів Т. В. Шмельова диференціює комунікативні типи висловлень на «інформаційні, оцінні, імперативні та етикетні (ритуальні)» [Шмелева, 1995: с. 57–70]. Н. В. Гуйванюк звертає увагу на так звані етикетні вислови, які «виражають комунікативні акти привітання, подяки, вибачення, прощання, поздоровлення тощо» [7, с. 369] та на групу оцінних висловів, зокрема так званих іронічних» [7, с. 369].

Проаналізовані класифікації речень за модальністю, метою висловлювання та ілокутивною силою тощо, зрозуміло, не враховують усіх комунікативних інтенцій мовця. У зв'язку з цим виникає потреба вибудувати кількарівневу комунікативно-прагматичну парадигму висловлень відповідно до комунікативної настанови мовців. Тому О. Межов та Н. Костусяк вибудовують «кількарівневу комунікативно-прагматичну парадигму висловлень відповідно до комунікативної настанови мовців» [32, с. 11–32.] та виокремлюють такі комунікативні типи висловлень: «інформативні, директивні, оптативні, етикетні, оцінні, питальні, кожна з яких на нижчих рівнях членування охоплює підпарадигми, зумовлені конкретними інтенціями учасників спілкування» [32, с. 18].

У творах М. Матіос з-поміж безсполучникових речень виокремлюємо такі комунікативні типи:

Інформативні безсполучникові речення (репрезентативи). Репрезентатив – «це тип мовленнєвого акту, ілюктивна мета котрого полягає в тому, щоб зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність твердження» [39, с. 240]. Предикативні частини таких інформативних безсполучникових речень репрезентують:

– повідомлення, які здебільшого інформують про важливі події в житті персонажів твору чи українського народу загалом: «*Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь у мент ока запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини...*» [МММ, с. 8]; «*Якийсь час після того, на самого Андрея, у двох найближчих сусідів народились діти: дружинна Тимофія Марія вчинила Сандулякові сина – русявого Андрія, Естер народила Маишталерові чорненьку дівчинку*» [Н, с. 42].

– твердження, які засвідчують впевненість персонажів чи розуміння певних фактів, напр.: «*Северині боятися нічого: вона також, як ця спасенна Жінка, дотепер непорочна*» [ММ, с. 62]; «*Казати – казала, просити – просила*» [Н, с. 98].

Увага письменниці до емоційного світу персонажів, моделювання психологізованих оповідей, чергування розповіді і роздумів зумовлюють використання письменницею безсполучникових складних речень з неоднорідними предикативними частинами, перші частини яких містять дієслівні лексеми, що номінують мисленнєві процеси – *знати, розуміти, збагнути*, напр.: «*Знаю, деякі з таких розумників-гейзенбергів у своїх фантазіях ідуть так далеко, що не приховують своїх намірів вийти на пряму розмову зі мною*» [БЗ, с. 34–35]; «*Сидоня знає: зараз він сидить, низько схиливши голову донизу...*» [М, с. 247]; «*Знала по собі: так легше відкритися чужій людині*» [М, с. 214]; «*Потім зрозуміла: то щось інше – безіменне і важке – змушує мене прокидатися посеред ночі*» [ЧПЖ, с. 108]; «*Сама*

розуміє: її план не найкращий» [Н, с. 139]; *«І тільки по якимсь часі зрозумів: купити землі цілого Берегомета першому прародичеві усіх Васильків – Козакові – чотири століття тому коштувало, напевно, цілого князівського статку»* [БЗ, с. 70]; *«Тут усі **знають**: сеанс дає можливість Дарієві виговоритися»* [М, с. 250]; *«І враз я з подивом і захватом **збагнула**: це мій Тато впускає мене до себе»* [ЧПЖ, с. 262].

Фіксуємо і безсполучникові конструкції, у яких упевненість персонажа посилюють лексеми *упевнений, переконаний*, напр.: *«Барон Василько Серетський більш ніж **упевнений**: закінчення їхнього здорового і завжди багатодітного роду не буде ніколи»* [БЗ, с. 69].

Іноді твердження зреалізовані як переконання персонажа самого себе через повторення, що репрезентоване в другій предикативній частині: *«Я повторював собі: я яструб, я яструб»* [М, с. 199].

– декларування. У таких безсполучникових реченнях друга частина здебільшого репрезентує народну мудрість, яка декларує певні суспільні правила. Наприклад: *«Недурно кажуть: **півсвіту скаче – півсвіту плаче**»* [Н, с. 153] – відтворено комунікативну закономірність, яка пов’язана з усталеними уявленнями українців про протилежні за смислами категорії людського буття (багатство – бідність, щастя – нещастя, свобода – неволя тощо), появу яких зумовлюють різноманітні ситуативні чинники. Екстралінгвальні параметри невербальної комунікації є маркерами певних комунікативних ситуацій. Таку паремію М. Матіос використовує у складі безсполучникового речення, щоб задекларувати істину, яка відображає філософію людського життя. *«Ой, хлопче, з малого казала тобі: **женячка – гірше, ніж срачка!** – сміялася й собі Корнелія»* [Н, с. 102] – таку паремію використовують, щоб описати статус одруженого чоловіка, у якого в сімейному житті з’являється більше обов’язків і менше вільного часу. *«І на це в Розтоках давно є визначення: **не хочу – дайте, пустіть – тримайте**»* [КФ, с. 42] – такий вислів використовують, щоб описати стан людини, яка не впевнена в чомусь чи не може визначитися.

М. Матіос цією народною мудрістю письменниця жінок, які не можуть визначитися зі своїми бажаннями.

Іноді народні вислови повністю побудовані як безсполучникові конструкції, напр.: *«Бідний іде селом – ніхто йому не плює вслід, багатий іде – ніхто перед ним не скидає капелюха»* [Н, с. 246] – репрезентовано закономірність, яка ілюструє ставлення до людей, які мають різний соціальний статус (багатий / бідний). Вислів засвідчує народні уявлення про те, що бідний здебільшого не має вини перед іншими, йому ніхто не заздрить, а багатого особливо ніхто щиро не привітає.

У творах М. Матіос також використовує народні вислови, які трансформовані із сполучникових речень у безсполучникові конструкції, напр.: *«Не мала щастя змалку – нема до останку»* [М, с. 91] ← *«Як немає щастя змалку – то й не буде до останку»* [Нар. тв.]. Таку паремію українці використовують, щоб описати важку людську долю впродовж всього життя. М. Матіос також через таку народну мудрість підкреслює гіркоту усіх тих випробувань, які випали на долю однієї з героїнь твору.

– припущення: *«А після зборів, мабуть, знов ночували в котрогось із сусідів: записки із погрозами не давали спокійного сну вдома»* [ВС, с. 128]; *«Мабуть, недивно: чекання останніх відрахованих тобі секунд життя ще ніхто не пояснив»* [ЩС, с. 12]. Отже, на рівні власної інтуїції реципієнт (читач) формує припущення щодо можливого перебігу, чи ще мають відбуватися. В останньому випадку автор-мовець зреалізовує комунікативну мету – підготовку читача до сприймання майбутнього розгортання подій.

– умова: *«Чийсь очі плачуть – значить, серце б'ється»* [М, с. 28]; *«Однак тут-таки він опам'ятовувався: Оксана завагітніла після їхнього тритижневого перебування на морі»* [Н, с. 213]. У таких реченнях зазвичай письменниця через персонажів прогнозує майбутній розвиток подій, які можуть відбутися за певної мови: *«Уб'є жінку – семеро дітей треба буде годувати»* [МНН, с. 181]; *«Дасть Бог – об'явиться Віталій»* [М, с. 122]; *«От*

не вийду без причини тиждень на роботу, будете мусите мене звільнити самі» (М, с. 188]; *«Уб'ють – похоронку родичам пришлемо»* [М, с. 253];

– переповідність. У безсполучникових складних реченнях в одній з частин може бути передано чуже мовлення, а в іншій вказано на джерело повідомлення. Переповідні висловлення в руслі комунікативно зорієнтованих тенденцій досліджує С. Шабат-Савка, яка розглядає їх як засоби реалізації комунікативних інтенцій мовця, зокрема в аспекті переповідності, вважаючи, що «розповідаючи, передаючи певну інформацію, адресант мовлення залучає інших осіб, не задіяних безпосередньо у процесі спілкування. Мовець покликається на них, апелює до чужого мовлення, переповідає певну інформацію [57, с. 145]. Авторка зауважує, що «інтенція переповідності експлікується за допомогою дієслів мовлення: *говорити, казати, мовити, повідомляти, оголошувати, кричати*, а також переповідних часток: *ніби, начебто, буцімто, мовляв*» [57, с. 146].

М. Матіос переповідні речення часто оформляє за допомогою дієслова *казати*, напр.: *«Є хліб вода – нема голода, казала її мама»* [М, с. 77]; *«– Видиш, Міську, правду каже Васирина: нічого з цього доброго не буде»* [СД, с. 117]; *«Так казала колись Дмитрова мама, так завжди казали в селі, так уже й бачив сам Дмитро»* [Н, с. 210].

У своїх творах М. Матіос такі переповідні конструкції використовує тоді, коли згадує афоризми, якими говорила бабуса письменниці – Гафія, за що в селі називали її Соломоном. Наприклад: *«Казали мої бабуня: «Дурний спить, дурне снить, дурне говорить»* [ЩС, с. 24]; *«А серце – то ворог темний (найлютіший), казала бабця»* [КФ, с. 21]; *«Кожен дуріє на свій манер, казала моя бабця»* [КФ, с. 23]; *«Навпочіпки працюють лише лінивці й городські, казала бабця»* [КФ, с. 31]. *«Ситий чоловік – добрий чоловік, казала моя бабця»* [КФ, с. 39]; *«Щастя навіть із коханим – воно різне, воно трояке, казала мені бабця»* [КФ, с. 71].

Також художніх творах фіксуємо безсполучникові речення, у яких маркерами переповідності є частки *буцімто, мовляв*, напр.: *«А вояки*

підсміювалися, буцімто, береже чоловіче сім'я лише для своєї жінки...» [МННН, с. 16]; *«З моїх припущень щодо ролі жінки в процесі початку війни сусід по кабінету голосно засміявся, мовляв, начиталася вже про Єлену Прекрасну»* [ЩС, с. 25].

Інформативні безсполучникові комунікативні одиниці забезпечують потребу мовця висловити власну думку, повідомити про певні події, констатувати важливі факти, підтвердити чи заперечити певну інформацію, озвучити свої наміри чи обіцянку, висловити припущення, передати / переповісти чуже висловлення тощо. Частини таких безсполучникових конструкцій репрезентовані розповідними стверджувальними чи заперечними реченнями, у яких предикати виражені дієслівними формами дійсного способу (теперішнього, минулого чи майбутнього часів).

Директивні безсполучникові речення. Директив – «це тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого полягає в тому, що він становить спробу мовця домогтися того, щоб слухач дещо здійснив» [39, с. 241]. Комуникант «часто долучає до спонукань висловлення узагальненого змісту, які сприяють певному відчуженню адресанта, оскільки спонукання містить потенційну загрозу позитивному образу адресата – його потребі в недоторканості внутрішньої сфери» [34, с. 5]. У такий спосіб формується складний мовленнєвий акт. Директивні безсполучникові речення охоплюють різні комунікативно-функційні вияви волюнтативних відношень, зокрема в різних частинах безсполучникових конструкцій фіксуємо наказ, розпорядження, вимогу, заклик, застереження, заохочення, пораду, прохання, умовляння, благання, дозвіл, запрошення, заборону та ін. Такі директивні речення відображають вольові стосунки між учасниками процесу спілкування – адресантом, який спонукає до дії чи бездіяльності, та адресатом, який повинен виконати цю дію. Успішним є той мовленнєвий акт, за якого мета, що поставив мовець, була досягнута.

Директивні безсполучникові речення у творах М. Матіос здебільшого мають у своєму складі спонукальні конструкції з дієслівними компонентами-

предикатами у формах наказового способу (імперативи), напр.: «Казала колись їй мама Катрінка: **не вір – не втратиш**» [ММ, с. 61]; «Згадати – **згадуйте**» [Н, с. 249]; «– Пані, **запам'ятайте**: в церкві не наступають на поріг» [ЩС, с. 38]; «**Не рухайтесь**, будь ласка, я зараз покличу завідуючого...» [ЩС, с. 78]; «**Знайте**: в такий момент обидва чоловічі серця б'ються в унісон» [КФ, с. 47]; «**Знайте**: його цікавить не резус-фактор і група Вашої крові» [КФ, с. 92]; «Б'юся головою об стовбур дерева: Боже, **поможи** мені побачити Сина!» [М, с. 19]; «Я заплющила очі: **хай забере** мене з собою» [М, с. 19]; «**Не вчіть** мене плакати чи сміятися – **пазьте** своє» [М, с. 142]; «**Пиши** заяву з проханням прийняти тебе до колгоспу імені Кірова, я продиктую» [СД, с. 156]; «А ти **думай**, не забагато Павлові добра відказав тато?» [МНН, с. 55]; «– А **подиви-ко-ся**, Доцько, вже прийшов мій Кирило з Шепота?» [МНН, с. 55]; «Не встидайся. Розкажи. І **не бійся** – ця розмова умре в цьому кабінеті» [М, с. 214]. «**Подивися**, вони часом поводяться, як діти [М, с. 215]. **Хоче спати, хай спить**» [М, с. 254].

У творах М. Матіос фіксуємо безсполучникові директивні речення, у складі яких спонукання до дії омовлене формами дійсного способу в значенні наказового, напр.: «**Можеш і не сумніватися** (=не сумнівайся): ми тебе вже призначили колгоспним заготівельником» [СД, с. 156]; «Так і **скажеш** (=скажи): ввірвалися серед ночі з лісу, вчинили у хаті погром, напудили зброєю, пограбували і щезли, як щезники» [СД, с. 162].

Подекуди фіксуємо безсполучникові конструкції з неспеціалізованими засобами формування директивних відношень, зокрема: з вигуківим словом-реченням *стоп* (нечленованим вигуківим реченням) «– Але в якусь останню секунду своєї злості сказала собі: **стоп!**» [М, с. 185] чи вербалізованими обставинами напряму руху «– Відповз до каптьорки і кричу їм: **суки, назад!**» [М, с. 247]. До неспеціалізованих засобів, які репрезентують директивну семантику другої частини безсполучникових конструкцій належать і вокативні речення, як от: «І видно, нема на них влади і нема кому їх спинити: **гей, хлопаки!**» [М, с. 236].

Директивні відношення в безсполучникових реченнях можуть бути оформлені й через розповідні речення з дієслівними формами першої особи теперішнього часу дійсного способу, напр.: «**Прошу** вас, не рухайтеся» [ЩС, с. 71]; «**Прошу** вас: зробіть щось» [М, с. 188]; «**Застерігаю**: боронь, Боже, Вас імпровізувати з рецептом цього торта» [КФ, с. 70].

Комісивні безсполучникові речення. Комісив – «це мовленнєвий акт, ілокутивна мета котрого полягає в тому, щоб накласти на мовця зобов’язання виконати якусь майбутню дію або дотримуватися певної лінії поведінки» [39, с.180]. Висловлення такого типу корелюють із таким видом комісивів, як обіцянка – зобов’язання мовця виконати відповідну дію, яка може відповідати зацікавленням як самого мовця, так і його комунікативного партнера. Здебільшого мовець виголошує обіцянку в нетиповій життєвій ситуації (конфлікт, скрутна ситуація в суспільстві, криза в родинних стосунках тощо) або ж для вияву прихильності до співрозмовника.

У комісивних безсполучникових реченнях у творах М. Матіос здебільшого в першій частині фіксуємо дієслівні лексеми *обіцяти, гарантувати, мусити*, напр.: «Колгосп **обіцяв** навіть допомогти «розв’язати» проблему: завалити ваші будівлі» [ВС, с. 126]; «Примар послав своїх людей, ми дамо своїх» [СД, с. 99]; «**І гарантую**: Ваша сердечна жовто-зеленорота любов зачервониться уже найближчим часом» [КФ, с. 54]; «**А казати мушу**: до нас близиться війна» [МННН, с. 157].

Іноді семантикою зобов’язання позначена друга частина безсполучникового речення, маркована дієприкметником зобов’язаний, як-от: «Припис не мав відтінків, півтонів, застережень, полегші чи варіантів: кожна жінка гір **зобов’язана** була передусім стидатися своєї статі й власного тіла» [МНН, с. 163].

Модальне значення доцільності, репрезентоване другим предикативним компонентом може бути виражене присудковою лексемою *треба*, напр.: «Ото пішла на базар і простенький турецький спортивний костюм купила: **треба** ж Ілонку підтримати» [М, с. 217].

Дотримуючись погляду авторів посібника «Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання» [41], які виділяють два основні типи висловлень за принципом комунікативної настанови: «непитальні (мета – передача інформації) та питальні (мета – пошук інформації) [41, с. 92], вважаємо доцільним проаналізовані інформативні (репрезентативні), директивні та комісивні речення об'єднати в непитальну парадигму, протиставивши її питальній парадигмі.

Питальні відношення безсполучникових конструкцій в творах М. Матіос репрезентовані через комунікативно-прагматичні типи речень, у яких одна з предикативних частин може бути уточнювальною, з'ясувальною, чи риторичною.

Безсполучникові речення з уточнювальним значення містять питання, які виражають інтенцію мовця з'ясувати реальність або нереальність висловленої комунікативним партнером думки з очікуванням ствердження чи заперечення (так / ні).

Учасник комунікації, який не впевнений у правдивості інформації, може ставити питання, оскільки зовсім не знає змісту відповіді, або з метою перевірки своїх знань, а тому передбачає відповідь. Частини безсполучникових речень можуть бути оформлені як питання лише інтонаційно або з допомогою часток *хіба*, *чи*, *невже*. М. Матіос такі питальні уточнювальні речення здебільшого використовує, щоб передати сумніви героїв твору, напр.: «*Навіть скутий смертельною небезпекою Василь Полотнюк в напівпотемках Северининоного горища мовчки дивився на Семена Дудку і мовчки питав сам себе: **хіба** людина б своєму умі буде просити чоловіка вбити пригріту в хаті гадину?*» [ММ, с. 56]; «*Ви обидва, напевно, зараз запитали себе: **хіба** перед творцем не всі люди рівні?*» [БЗ, с. 25]; «*Хлопець сіннув себе за волосся: **чи** він це, **чи** вже і не він?*» [Н, с. 73]; «*Спостерігаю за його неспішною метушиною та думаю: **невже** певна сила змогла б відібрати у мене право на цього чоловіка?*» [ЩС, с. 174]. Іноді в структурі питально-уточнювальних речень фіксуємо вставні компоненти,

напр.: *«То скажи: там – у Бога – справді, так затишно і привітно?»* [М, с. 18]. Останній приклад ілюструє сподівання героїні на ствердну відповідь.

До складу питально-уточнювальних частин безсполучникових речень входять також *альтернативні* питання та перепитування. Альтернативні питання (уточнювальні питання вибору) допомагають мовцеві дізнатися інформацію про реальність (існування) чогось одного з двох чи кількох варіантів, напр.: *«Сидонія впирається очима в малозрозумілі для неї слова: то вона потерпіла чи обвинувачена?»* [М, с. 13].

Безсполучникові речення із питально-з'ясувальною частиною містять питання, які передбачають отримання мовцем нової інформації від комунікативного партнера, з'ясовують вірогідність конкретних фактів. Зміст питання здебільшого репрезентований другою частиною складних безсполучникових речень, на початку фіксуємо питальні займенники або прислівники, напр.: *«Своїми чистими небесними очима щоразу питає одне й те ж: мамо, **що** ти тут робиш?»* [М, с. 14]; *«А нинішні молоді журналісти через раз питають: **звідки** ви берете сюжети?»* [ВС, с. 100]; *«Від здивування в ангелів уже тріпочуть крила: **як?**»* [БЗ, с. 41].

Безсполучникові речення з риторичними питаннями передбачають непрямі питання узагальненого змісту, які омовлюють судження-повідомлення та не вимагають обов'язкової відповіді. Відповідь, якої очікує мовець, уже не є новою інформацією для нього. Основна інтенція такої риторичної питальності – «спрямувати наявного чи уявлюваного співбесідника на відповідь, яка буде констатувати лише те, що співбесідник поділяє зміст висловленого питання-судження» [42, с. 133]. Граматичне оформлення таких частин безсполучникових речень (наявність питальних займенників, прислівників, питальних часток) нагадує оформлення питально-уточнювальних та питально-з'ясувальних речень, однак за такі речення відрізняються змістовим наповненням, комунікативним спрямуванням й експресивними особливостями. У творах М. Матіос риторична питальність виникає як результат роздумів героїв твору, їхньої розгубленості, напр.:

«Корнелія деколи думала: чому ці Чернівці, мовби змащену медом жінку, так люблять всі військові та міліція?» [Н, с. 105]; «І вже перед відходом додому зажурився Цвичок не на жарти: у чому ж він покажеться перед Дарусині очі?» [СД, с. 76]; «Добрівши до кінця тунелю, я раптово зупиналась: куди я іду?» [ЩС, с. 86]; «Так легко, що Іларій злякався: що він буде робити з таким дівчином?» [Н, с. 196]; «Тепер Юр'яна думає: нащо було силувати Павлінку йти за Штефуряка?!» [Н, с. 20].

У питально-риторичних речення фіксуємо емоційно-оцінні вигуківі слова-речення фразеологізованого типу, як-от: «Думала: **Господи**, про що вони сваряться?» [М, с. 166].

Через питально-риторичні речення герої твору часто дорікають собі, напр.: «І хочеться плакати від розпуки: навіщо я поламала йому життя?» [ЩС, с. 197]. Іноді через риторичні питання намагають усвідомити сенс життя чи певну істину: «Іще я думаю: навіщо так багато часу ми жили зашнуровані, як черевики?» [ЩС, с. 179]; «Дивилась самій собі під ноги і чула, як єдина думка свердлить мій мозок: чому вони залишили її, не сказавши ні словечка?» [Н, с. 149].

У таких реченнях фіксуємо розмовну частку *ну*, яка вживається на початку риторично-питальних речень як спонукання до відповіді, якої не має, оскільки героїня адресує питання самій собі, напр.: «Я питала себе: **ну**, як так?!» [М, с. 169].

У частинах безсполучникових речень, що побудовані як питально-риторичні речення, відчуваємо невпевненість, сумнів героїв під час прийняття певного рішення, маркером чого є вставний компонент *може*, напр.: «А *потому* думаю собі інакше: *а може*, вже й не треба нікому нічого з того місива знати?» [М, с. 34].

Особливим емоційно-експресивним забарвленням позначені питально-окличні речення риторичного характеру: «Дотепер думаю про це, але так і не зрозуміла остаточно: невже в найтяжчому горі (бо що є тяжчим від смерті

матері?) людина може бути байдужою?!» [ЩС, с. 31]; «Розривала страшна злість: як це можливо?!» [М, с. 103].

Висновки до розділу 3

Отже, комунікативно-прагматичні особливості безсполучникових складних речень тісно пов'язані з категорією комунікативної настанови, яка передбачає сукупність підкатегорій, що в творах М. Матіос залежно від мети мовленнєвого акту формують конкретні різновиди речень, марковані специфічними лексико-граматичними засобами.

Функціонування безсполучникових складних речень детерміноване специфікою прагматичної ситуації, що пов'язана з попередніми комунікативними намірами адресанта, особистісними характеристиками учасників комунікації, їхніми бажанням чи небажаннями виконувати певну дію.

Безсполучникові складні речення виконують важливі комунікативно-прагматичні функції: репрезентують важливість певної інформації та акцентують увагу читача на важливій деталі чи проблемі; допомагають передати емоційний стан мовця, його схвильованість, наміри як у монологічному, так і в діалогічному мовленні; відображають роздуми самої письменниці та її героїв; акцентують увагу на важливих для мовця ситуаціях; допомагають з'ясувати потрібну інформацію, відтворюють певні комунікативні та соціальні правила, передають повчальний зміст.

ВИСНОВКИ

Безсполучниковим складне речення тлумачимо як складну синтаксичну конструкцію, частини якої поєднані в одне синтаксичне і смислове ціле інтонаційно, без допомоги сполучників чи сполучних слів.

Питання статусу безсполучникового складного речення, зокрема його місця в мовній системі, упродовж тривалого часу залишається відкритим, незважаючи на багато наукових розвідок з цієї проблеми українських мовознавців. Зокрема не повністю вирішеним є питання типологізації зв'язку частин безсполучникового складного речення та основних засобів вираження такого зв'язку. Окрім того, сам термін «безсполучникове складне речення» розтлумачують залежно від аспекту, який є провідним для того чи того мовознавця-дослідника.

З оперттям на наукові праці українських лінгвістів, здійснили спробу висвітлити проблеми теорії безсполучникових речень у мовознавчих студіях. Аналіз наукової літератури дозволив репрезентувати різні погляди щодо статусу безсполучникових складних речень: безсполучникові речення як різновиди складносурядних чи складнопідрядних речень (а також з недиференційованим синтаксичним зв'язком); безсполучникові речення, які корелюють зі складносурядними чи складнопідрядними реченнями; як нечленовані комунікати; як окремий тип складних речень.

Доведено, що в українському мовознавстві не існує єдиного погляду щодо типології безсполучникових складних конструкцій. Існують різні підходи щодо класифікації таких речень: з однотипними та різнотипними частинами (А. Загнітко); з однорідними та неоднорідними частинами (К. Шульжук); з однофункціональними та різнофункціональними частинами (С. Дорошенко); відкритої та закритої структури (Н. Гуйванюк, О. Кардашук); складні безсполучникові комуніканти з двобічним та одnobічним відношенням частин (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) та ін.

Проаналізовано семантико-синтаксичну організацію безсполучникового складного речення. Зокрема звернули увагу, що на семантико-синтаксичному рівні для частин безсполучникового складного речення притаманні такі засоби зв'язку: 1) наявність спільного граматичного члена для двох частин безсполучникового складного речення; 2) присутність в одній з частин співвідносного слова; 3) наявність в одній з частин незайнятих (незаповнених) синтаксичних позицій; 4) взаємодія модально-часових форм дієслів-присудків. Формальний підхід до безсполучникових складних речень передбачає поділ таких конструкцій на дві групи: 1) формально елементарні (дві частини); 2) формально неелементарні (три і більше частин). На семантичному рівні безсполучникові речення виокремлено на: 1) семантично елементарні (передбачають дві частини, кожна з яких – семантично елементарна – містить одну пропозицію); 2) семантично неелементарні (мають у своїй структурі три і більше пропозиції). Структурно-семантична організація предикативних частин і характер смислових відношень цих частин дозволили розподілити безсполучникові конструкції на структури з однотипними частинами та речення з різнотипними частинами. За характером смислових відношень між частинами виділено речення відкритої та закритої структури.

На матеріалі художніх творів М. Матіос проаналізовано безсполучникові складні речення за синтаксичною семантикою. З урахуванням наявності предикативних частин, репрезентовано функціонування елементарних (дві предикативні одиниці) та неелементарних (три і більше предикативних одиниць) безсполучникових речень.

Перший різновид представлено двома групами безсполучникових конструкцій – 1) з однорідними частинами; 2) з неоднорідними частинами. З-поміж безсполучникових речень з однорідними частинами у творах М. Матіос зафіксовано конструкції з часовими (одночасності і послідовності), зіставно-протиставними, обмежувальними та приєднувальними семантико-синтаксичними відношеннями. Безсполучникові конструкції з неоднорідними

частинами проілюстровано через речення з умовними, причиново-наслідковими, часовими, допустовими, цільовими, пояснювальними, пояснювально-приєднувальними семантико-синтаксичними відношеннями.

До складних безсполучникові неелементарних речень зараховано структури, які передбачають поєднання трьох і більше предикативних одиниць, що дозволяє кваліфікувати їх як багатокomпонентні безсполучникові утворення. Ураховуючи відношення між предикативними частинами, у творах М. Матіос виокремили та проілюстрували відповідними прикладами три різновиди таких структур: з однорідною безсполучниковістю; з неоднорідною безсполучниковістю; з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

Особливу увагу звернено на комунікативно-прагматичні характеристики безсполучникових складних речень в мовистилі М. Матіос. З опертям та теорію комунікативного синтаксису, парадигматичний підхід до вивчення мовних і мовленнєвих явищ у творах письменниці проаналізували такі комунікативні типи безсполучникових речень: інформативні (повідомлення, твердження, декларування, припущення, умова, переповідність), директивні (наказ, розпорядження, вимога, заклик, порада, прохання, благання, запрошення, заборона), комісивні (обіцянка, зобов'язання, доцільність), питальні (питально-уточнювальні, питально-з'ясувальні, питально-риторичні) конструкції. Комунікативно-прагматичні особливості безсполучникових речень пов'язані з вираженням авторської настанови, обраною тактикою викладу інформації, прагненнями, пошуками, життєтворчістю та креативністю мовної особистості автора та способом реалізації намірів мовця.

Дослідження довело, що складні безсполучникові конструкції виявилися продуктивними структурами в художньому тексті та активно вживаними в творах М. Матіос. Стилiстична виразність, семантична наповненість, яскравість та структурна різноманітність безсполучникових складних задовольняють комунікативно-прагматичні потреби письменниці та героїв її творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. С. 7–8.
2. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях. Мовознавство. 1973. № 6. С. 56–63.
3. Вавринюк Т. І. Стилстичні функції складних безсполучникових речень у поезії В. Симоненка. *Філологічні студії*. Вип. 6. Одеса, 2011. С. 556–562.
4. Ващенко В. С. Українська мова : посіб. для серед. спец. навч. закладів УРСР [2-ге вид., випр.]. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1961. 349 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
7. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
8. Гуйванюк Н. В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2000.
9. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів. *Укр. мова і літ. в школі*. 1978. № 5. С. 37–40.
10. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення. *Український синтаксис*: навчально-практичний комплекс / А. П. Загнітко, М. О. Вівтонів, Л. В. Сегін. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 543–550.
11. Дорошенко С. І. Наукові простори: вибр. праці. Харків: Новое слово, 2009. 488 с.
12. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків: Вид-во Харків, ун-ту, 1980.
13. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові речення як окремий

тип складних конструкцій. *Мовознавство*. 1987. №1.

14. Дудик П. С. Питальні речення і питальні слова-речення. Українська мова і літ. в школі. 1975. № 1. С. 26–36.

15. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 67–74.

16. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: [у 2 ч.]. Ч. 1 : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. Вид. 3-тє. Київ: Рад. шк., 1965. 422 с.

17. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис: монографія. Донецьк: ТОВ «ВКФ «ВАО», 2011. 991 с.

18. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.

19. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

20. Загrevський Є. І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис....канд. філолог.наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 1999.

21. Кадомцева Л. О. Інтонація як засіб граматичної оформленості безсполучникових речень. *Синтаксична будова української мови*. Київ, 1968. С. 26–35.

22. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1995. 312 с.

23. Кашуба Н. Безсполучникове складне речення: на мовному матеріалі творчості Т. Г. Шевченка. *Українська мова і література в школах України*: щомісячний науково-методичний та літературно-мистецький журнал. 2017. № 11. С. 50–54.

24. Кислиця Д. Граматики української мови. Нью-Йорк: Вид-во Шкільної ради при УККА, 1990. Ч. II: Синтаксис. 88 с.

25. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис [2-ге вид., перероб. і доп.]. Київ: Рад. шк., 1965. 282 с.
26. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1961. Ч. II. 287 с.
27. Курс сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства Академії наук УРСР імені О. О. Потебні; ред. Л. А. Булаховський. Київ: Радянська школа, 1951. 407 с.
28. Марцин С. О. Функціонування безсполучникових складних речень у щоденникових записах О. Гончара. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. Вип. 48. С. 120–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_lingv_2018_48_20
29. Марцин С. О. Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові. автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2007. 20 с.
30. Марцин С. О. Функціонування безсполучникових складних речень у публіцистичному стилі української мови. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. Харків: Харківський національний педагогічний університет, 2005. Випуск 17. С. 99–103.
31. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк : Волин. нац., ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
32. Межов О., Костусяк Н. Комунікативно-прагматичні парадигми речень у сучасній українській мові. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових праць*. Серія: Філологічні науки. Переяслав-Хмельницький, 2019.
33. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення: монографія. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.
34. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2002. 16 с.
35. Онищенко Г. А. Безсполучникове складне речення в образному

контурі української народної загадки. *Філологічні студії*. Вип. 18. Одеса, 2018. С. 172–180.

36.Рожило Д. П. Співвідносність сполучникових і безсполучникових складних речень. *Укр. мова і літ. в школі*. 1972. № 10. С. 59–63.

37. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові: дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2019. 256 с.

38. Святобаченко І. С. Питання безсполучникового складного речення в українському та російському мовознавстві. *Філологічні студії*. Вип. 6. Ч. 2. Одеса, 2011. С. 99–106.

39. Серль Дж. Класифікація іллокутивних актів. Нове в зарубіжній лінгвістиці. Вип.17. М.: Прогрес, 1986. С. 170–194.

40.Силіна В. І. Вивчення безсполучникового складного речення. *Укр. мова і література в школі*. 1975. № 11. С. 79–83.

41. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.

42. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 516 с.

43. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник / за ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

44. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 238 с.

45. Тележкіна О. О. Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2002. 18 с.

46. Тележкіна О. О. Безсполучникові складні речення як стилістичний засіб (на прикладі збірки О. Олеся «З журбою радість обнялася»). *Олександр Олесь: творча спадщина і сучасність*: зб. наук. пр. Суми, 1999. С. 248–253.

47. Тележкіна О. О. Відповідність безсполучникових складних речень обґрунтування і текстових утворень. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Вип. 8. Харків, 2002. С. 131–136.
48. Тележкіна О. О. Наслідкові речення і речення обґрунтування в системі безсполучникових складних структур. *Наука і сучасність*: зб. наук. пр. Вип. 1. Ч. 1. Київ, 2000. С. 256–262.
49. Федюк Т. Спроба осмислити історію: рецензія на книгу Марії Матіос. 28 жовтня 2013. URL: https://www.google.com.ua/amp/s/www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/10/131022_book_2013_review_matios_fedyuk.amp (дата звернення: 09.11.2023)
50. Хірочинська О. І. Місце безсполучникового речення в системі складного речення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 43. Т. 3. С. 102–105.
51. Христіанінова Р. Безсполучникові складнопідрядні речення в сучасній українській мові. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : Серія : Філологічні науки. 2014. № 2 (279). С. 3–7.
52. Христіанінова Р. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 263–274. 1
53. Христіанінова Р. Безсполучникові складні речення в ідіостилі Т. Г. Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 1 (31). 2014. С. 378–382.
54. Христіанінова Р. О. Лінгвістичний статус безсполучникових складних утворень. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 164 : Філологічні науки. С. 33–38.
55. Христіанінова Р. О. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*: наук. журн. / редкол.: Н. М. Костусяк

(гол. ред.) та ін.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2014. № 1. С. 263–274.

56. Чорній С. Граматика української мови. Ч. II : Синтаксис. Брокпорт; Нью-Йорк: Вид-во Шкільної ради при УККА, 1969. 124 с.

57. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: «Букрек», 2014. 412 с.

58. Шевченко І. С., Михайлова Л. В. Складні директиви та їх історичний розвиток в англійському дискурсі. Вісник Міжнародного слов'янського університету. Харків, 2002. Т. 5. № 3. С. 9–13

59. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 408 с.

60. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

61. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речення. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 24–32.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Н – Матіос М. Нація Львів: ЛА «Піраміда», 2001. 256 с.
- СД – Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2004. 188 с.
- ЩС – Матіос М. Щоденник страченої. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 200 с.
- МННН – Матіос М. Майже ніколи не навпаки» Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 192 с.
- ММ – Матіос М. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів: «Піраміда», 2008. 64 + 48 с.
- ЧПЖ – Матіос М. Чотири пори життя. Львів : ЛА «Піраміда», 2009 264
- КФ – Матіос М. Кулінарні фіглі. Львів: ЛА «Піраміда», 2009. 208 с.
- ВС – Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії. Львів: ЛА Піраміда, 2010. 366 с.
- БЗ – Матіос М. Букова земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 928 с.
- М – Матіос М. Мами. Драма на шість дій. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 288 с.